

Interventie Veerkracht

Erkenning

Erkend door deelcommissie Maatschappelijke ondersteuning, participatie en veiligheid

Datum: 24 juni 2024

Oordeel: Goed onderbouwd

De referentie naar dit document is: Jongepier, van der Kleij (februari 2024).

Databank effectieve jeugdinterventies: beschrijving 'Veerkracht'. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut. Gedownload van www.nji.nl/jeugdinterventies.

Inhoud

Inhoud	3
Samenvatting	4
1. Uitgebreide beschrijving	6
1.1 Doelgroep	6
1.2 Doel	7
1.3 Aanpak Opzet van de interventie	7
2. Uitvoering	17
3. Onderbouwing	23
4. Onderzoek	35
5. Samenvatting Werkzame elementen	39
6. Aangehaalde literatuur	40

Samenvatting

Veerkracht is een interventie voor de begeleiding van kinderen die met hun ouder(s) in de vrouwenopvang of in de maatschappelijke opvang terechtkomen. Veerkracht is aanvullend op de algemene (krachtgerichte) begeleiding van de ouder op het gebied van wonen, financiën en andere leefgebieden. Kinderen in de opvang hebben vaak veel nare, soms traumatische gebeurtenissen meegemaakt. Tegelijkertijd is/zijn hun ouder(s), door de crisis en de stress, in het algemeen minder (emotioneel) beschikbaar voor hun kind en minder goed in staat hun kind te ondersteunen. Werken aan (fysieke en emotionele) veiligheid en versterken van veerkracht vormen de rode draad in Veerkracht. Met de toepassing van Veerkracht wordt elk kind als cliënt gezien. De begeleider brengt in kaart hoe het met het kind gaat, wat het kind nodig heeft en organiseert de zorg die nodig is. Daarnaast ondersteunt de begeleider de ouder(s) om een goede ouder en opvoeder van hun kind te zijn. De intensiteit van de begeleiding varieert, afhankelijk van wat het kind nodig heeft en de mogelijkheden van de ouder(s).

Doelgroep

De doelgroep bestaat uit kinderen (0-18 jaar) van gezinnen die ambulante of residentieel begeleiding krijgen van een voorziening voor vrouwenopvang of maatschappelijke opvang. Daarnaast worden de ouders tot de doelgroep gerekend.

Doel

Hoofddoel is het voorkomen of verminderen van negatieve gevolgen van de meegemaakte (traumatische) ervaringen bij het kind en het realiseren van een situatie waarin het kind zich, ondersteund door ouders en netwerkpersonen, in veiligheid kan ontwikkelen.

Aanpak

In Veerkracht wordt aan de hand van vijf kerntaken gewerkt aan veiligheid en ontwikkeling: 1) Kind in beeld: onder andere kinderintake, veiligheidstaxatie, kind-gesprekken en screening, 2) Ouders en opvoeding: contact met de niet-verzorgende ouder en oudergesprekken, 3) Positief leef- en opvoedklimaat: onder andere kindvriendelijke inrichting en activiteiten voor kinderen, 4) Netwerk: in kaart brengen van belangrijke personen voor het kind en leggen van contacten en 5) Samenwerken met en inschakelen van externe hulp en begeleiding: toeleiden naar en afstemmen met externe hulp.

De kerntaken hangen nauw met elkaar samen en veiligheid loopt als een rode draad door alle kerntaken heen. In drie fasen (aanmelding, opname en verkenning, begeleiding en afronding) wordt invulling gegeven aan de kerntaken.

Materiaal

Voor het werken met Veerkracht zijn drie handleidingen beschikbaar. Deel I is de Handleiding, waarin de inhoudelijke principes en aanpak aan de hand van de kerntaken worden beschreven. Deel II biedt achtergrondinformatie en verdieping over de doelgroep, theoretische inzichten en inhoudelijke verdieping rond de belangrijkste thema's van Veerkracht. Deel III is het Werkboek, waarin formulieren en diverse hulpmiddelen zijn opgenomen. Verder zijn beschikbaar de Implementatiehandleiding Veerkracht en een Trainershandleiding Veerkracht.

Onderbouwing

Veerkracht gaat er vanuit dat alle kinderen in de opvang nare en (potentieel) traumatische ervaringen hebben meegemaakt en aan meerdere risicofactoren op kindonveiligheid, zoals mishandeling en huiselijk geweld zijn blootgesteld. Deze risicofactoren, nare gebeurtenissen en de situatie waarin de kinderen zich bevinden, maken de kans op de ontwikkeling van (psychische) problemen, zowel op de korte als op de langere termijn groot.

Veerkracht richt de aandacht op de kinderen in de opvang en benadert kinderen vanuit een eigen cliëntpositie. Door de kinderen in beeld te krijgen en te houden, traumasensitief te begeleiden en hun opvoedsituatie te versterken, werkt Veerkracht aan het voorkomen of verminderen van de negatieve gevolgen van de nare ervaringen. Daarnaast wordt een positieve ontwikkeling gestimuleerd. Het versterken van de veerkracht van het kind is de rode draad in Veerkracht.

Door middel van screening, individuele gesprekken met ouder(s) en kinderen, wordt de veiligheid en ontwikkeling van elk kind in beeld gebracht en wordt een actieplan met doelen gericht op het kind gemaakt. Waar nodig wordt door middel van een veiligheidsplan volgens de Signs of Safety benadering de veiligheid, of het gevoel van veiligheid, hersteld. Zorgen over de ontwikkeling van het kind worden in kaart gebracht en gemonitord, waar nodig wordt extra hulp ingezet.

Door individuele contacten en activiteiten met het kind blijft het kind in beeld en wordt aan de doelen gewerkt. Daarbij is er veel aandacht voor verwerking van de moeilijke en traumatische gebeurtenissen, het verminderen van de emotionele stress en het versterken van de veerkracht van kinderen.

De begeleiding aan ouders richt zich op veiligheid, ouderschap en opvoeding. Door in te zetten op het verstevigen van ouders als opvoeders wordt gewerkt aan duurzame stabiliteit en veiligheid voor de kinderen. De voortgang op de individuele doelen van het kind en/of de gezinsdoelen wordt regelmatig geëvalueerd om het proces te bewaken en eventueel waar nodig begeleiding te kunnen bijstellen.

Onderzoek

Er zijn drie onderzoeken uitgevoerd (2015, 2018, 2023) naar de uitvoering van Veerkracht in de Vrouwenopvang en Maatschappelijke Opvang. Hieruit blijkt dat instellingen tevreden zijn over Veerkracht en vinden dat de kinderen door Veerkracht meer de aandacht en hulp krijgen die zij nodig hebben.

Zowel medewerkers als kinderen en ouders melden overwegend positieve ervaringen en resultaten. De grootste belemmering die organisaties ervaren in het uitvoeren van Veerkracht is tijd- en werkdruk. De meest bevorderende factoren voor het uitvoeren van Veerkracht zijn draagvlak van de organisatie voor de uitvoering, de basistraining, de praktische tools en de beschikbaarheid van een interne Veerkrachtdeskundige. De meeste instellingen zien Veerkracht als een belangrijke succesfactor bij het verbeteren van de aandacht en zorg voor kinderen. Een *casestudy* bij één maatschappelijke opvangorganisatie laat een succesvolle aanpak zien om aandacht en zorg voor kinderen, met behulp van onder meer Veerkracht, te realiseren.

1. Uitgebreide beschrijving

1.1 Doelgroep

Uiteindelijke doelgroep

De doelgroep bestaat uit kinderen (0-18 jaar) van gezinnen die ambulante of residentieel begeleiding krijgen van een voorziening voor vrouwenopvang of maatschappelijke opvang. Deze gezinnen verkeren in een crisissituatie waarin diverse factoren een rol spelen, zoals relatieproblemen, huiselijk geweld, financiële problemen, dakloosheid en psychische kwetsbaarheid. De (vaak traumatische) ervaringen van deze kinderen en de onveiligheid en onzekerheid die de situatie met zich meebrengt, vergroten het risico op problemen bij kinderen. Tegelijkertijd zijn hun ouders door de crisis en de stress in het algemeen minder (emotioneel) beschikbaar voor hun kind en minder goed in staat hun kind te ondersteunen. Voorheen zagen de opvanginstellingen deze kinderen niet als cliënt, met Veerkracht krijgen zij de aandacht en ondersteuning die nodig is.

Intermediaire doelgroep

De ouders vormen de intermediaire doelgroep. Uitgangspunt van Veerkracht is dat het erom gaat dat ouders hun kind veiligheid en voorwaarden voor ontwikkeling bieden. Een belangrijk onderdeel van Veerkracht is dan ook het ondersteunen van ouders om een goede ouder en opvoeder te zijn en hun kind te bieden wat het nodig heeft. Onder ouders worden verstaan de personen die een ouderrol (kunnen) vervullen voor het kind. In ieder geval is dat de verzorgende ouder, daarnaast wordt de (andere) biologische ouder en/of bijvoorbeeld een stiefouder betrokken als dat mogelijk is. Zij worden daarmee gezien als intermediaire doelgroep.

Selectie van doelgroepen

Veerkracht is in principe bestemd voor elk kind dat met de ouder(s) meekomt naar de opvang. Voor al deze kinderen geldt dat zij door de meegemaakte gebeurtenissen en de onveiligheid van de situatie (crisissituatie van de ouder(s), vertrek uit de vertrouwde omgeving, onzekerheid over wat er gaat gebeuren) een groter risico lopen op problemen. Daarom is het altijd van belang om na te gaan hoe het met het kind gaat, een inschatting te maken van de veiligheid en het kind te ondersteunen.

De ouders van de kinderen kampen met uiteenlopende problematiek, waaronder ook LVB en psychiatrische problemen. Veerkracht kan bij al deze ouders ingezet worden. Elke ouder die met zijn/haar kind naar de opvang komt of een kind heeft die in de opvang verblijft heeft opvoedingsverantwoordelijkheid en mogelijkheden, al dan niet beperkt, om veiligheid te bieden en ontwikkeling van het kind te ondersteunen. De krachtgerichte benadering, waarbij ontmoeten en aansluiten belangrijke aspecten zijn, en het aanspreken van ouders op hun ouderschap past bij elke ouder. Naarmate ouders minder in staat zijn hun kind de benodigde veiligheid en ondersteuning te bieden, wordt eerder en meer ondersteuning en begeleiding vanuit externe samenwerkingspartners ingezet, bijvoorbeeld jeugdhulp en GGZ.

De enige contra-indicatie kan zijn dat een van de ouders (indien deze gezag over het kind uitoefent) niet akkoord gaat met begeleiding van of hulpverlening aan het kind. In de Juridische richtlijn die in deel III van de Handleiding Veerkracht is opgenomen, wordt beschreven in welke situaties en op welke manier de instelling er wel toe over kan gaan om hulp te bieden, ook als de ouder geen toestemming geeft.

Betrokkenheid doelgroep

Bij de ontwikkeling van Veerkracht voor de vrouwenopvang in het kader van het Verbeterplan Vrouwenopvang heeft een cliëntenklankbordgroep feedback gegeven op de plannen, concepten en producten. Daarnaast zijn in de onderzoeken naar de ondersteuning van kinderen in de vrouwenopvang en de maatschappelijke opvang ouders en kinderen geïnterviewd over Veerkracht. De uitkomsten daarvan zijn meegenomen in de doorontwikkeling (zie onder 1.3 Aanpak).

1.2 Doel

Hoofddoel

Hoofddoel is het voorkomen of verminderen van negatieve gevolgen van de meegemaakte (traumatische) ervaringen bij het kind en het realiseren van een situatie waarin het kind zich, ondersteund door ouders en netwerkpersonen, in veiligheid kan ontwikkelen.

Subdoelen

Subdoelen gericht op het kind zijn:

- a. Het kind verkeert in een veilige situatie, zonder mishandeling, verwaarlozing of geweld.
- b. Het kind ervaart veiligheid, rust en stabiliteit in de dagelijkse leefsituatie.
- c. Het kind begrijpt, passend bij zijn leeftijd, ontwikkelingsniveau en belevingswereld, wat er aan de hand is en wat er gaat gebeuren in de nabije toekomst (grip op de situatie).
- d. Het kind is (afhankelijk van de leeftijd) in staat zijn gevoelens over de gebeurtenissen te uiten en heeft grip op zijn emoties; schuldgevoel en gevoelens van machteloosheid zijn verminderd, het gevoel van kracht is vergroot.
- e. Het kind ervaart steun van personen die belangrijk voor hem zijn en heeft contact met vriendjes en vriendinnetjes.
- f. Mogelijke problemen en posttraumatische klachten of de risico's hierop zijn in kaart gebracht; indien nodig is passende hulp geregeld.

Subdoelen gericht op de ouders (zowel de meegekomen als de niet-meegekomen ouder) zijn:

- g. De ouder is zich bewust van de gevolgen van de situatie voor hun kind en begrijpt wat het kind nodig heeft.
- h. De ouder is, zo nodig met steun van hun netwerk, in staat het kind emotionele veiligheid (affectie, bescherming, steun en begrip) te bieden en te ondersteunen in zijn of haar ontwikkeling.
- i. Voor de ouder is duidelijk welke rol en taak hij/zij vervult in de verzorging en opvoeding van het kind.
- j. Mogelijke problemen in de ouder-kind relatie of in de opvoeding zijn in kaart gebracht; indien nodig is passende ondersteuning of hulp geregeld.

1.3 Aanpak

Opzet van de interventie

Veerkracht heeft de krachtgerichte principes van Krachtwerk (Wolf, 2017), de algemene begeleidingsmethode in de opvanginstellingen, als basis. Doel van Krachtwerk is het ondersteunen van eigen herstel van kwetsbare mensen in de richting van door henzelf gekozen kwaliteit van leven. Centraal staat eigen regie van cliënten, de focus is gericht op krachten, mogelijkheden en talenten.

De implementatie van Veerkracht betekent dat de instelling, aanvullend op de algemene, krachtgerichte begeleiding van de ouder, apart aandacht en zorg biedt aan kinderen. Veerkracht is van toepassing op zowel de residentiële als de ambulante begeleiding. Sommige onderdelen van Veerkracht krijgen een wat andere invulling in de ambulante begeleiding. In de Veerkracht-handleidingen wordt per kerntaak beschreven wat anders is of een ander accent krijgt in de ambulante begeleiding.

Vaak zijn meerdere medewerkers in de opvang betrokken bij het kind en de ouders, bijvoorbeeld locatiebegeleiders, trajectbegeleiders en begeleiders van kinder-activiteiten. In Veerkracht heeft één specifieke kind-/gezinsbegeleider van het gezin de eindverantwoordelijkheid over de begeleiding van het kind. De kind-/gezinsbegeleider bewaakt de samenhang in de ondersteuning en de voortgang op de doelen, stemt af met andere medewerkers en (externe) professionals en voert de regie op de begeleiding vanuit Veerkracht.

De begeleiding van de kinderen en hun ouder(s) wordt voor ieder kind op maat ingevuld, afhankelijk van de behoeften en mogelijkheden van kind, ouders en netwerk. Als binnen de duur van het begeleidingstraject van de ouder de doelen voor het kind niet gerealiseerd zijn, wordt vervolghulp voor het kind ingeschakeld.

De begeleiding vanuit Veerkracht wordt gestructureerd aan de hand van vijf kerntaken en drie fasen. In elke fase werken begeleiders aan de vijf kerntaken, voor elke kerntaak is beschreven wat de taken van de begeleider in de betreffende fase zijn.

De eerste fase (aanmelding, opname en verkenning) duurt maximaal zes weken. De duur van fase 2 (begeleidingsfase) hangt af van de duur van het begeleidingstraject van de ouder(s), dit kan variëren van enkele weken tot meer dan een jaar. De derde fase staat in het teken van de afronding. De duur van deze laatste fase wordt bepaald door de tijd tussen het moment dat bekend wordt dat het gezin bijvoorbeeld een eigen woning krijgt en de daadwerkelijke afronding van het begeleidingstraject.

De intensiteit van de begeleiding is afhankelijk van de situatie en wat nodig is. De begeleider heeft minimaal één keer per week een gesprek met de ouder(s) waarin het kind centraal staat. Het kind heeft minimaal één keer per twee weken een gesprek met de begeleider. Naar aanleiding van deze gesprekken zet de begeleider acties in gang, bijvoorbeeld ouder-kindgesprekken, contacten met de niet-meegekomen ouder en andere belangrijke personen voor het kind, contacten met school, toeleiden naar kind-activiteiten binnen of buiten de opvang. De begeleiding vindt plaats aan de hand van een actieplan, waarin de doelen van het kind zijn geformuleerd. Dit plan wordt regelmatig geëvalueerd en bijgesteld. Als blijkt dat er meer of andere, gespecialiseerde hulp nodig is, zorgt de begeleider ervoor dat deze hulp gerealiseerd wordt (bijvoorbeeld jeugdhulp of ggz).

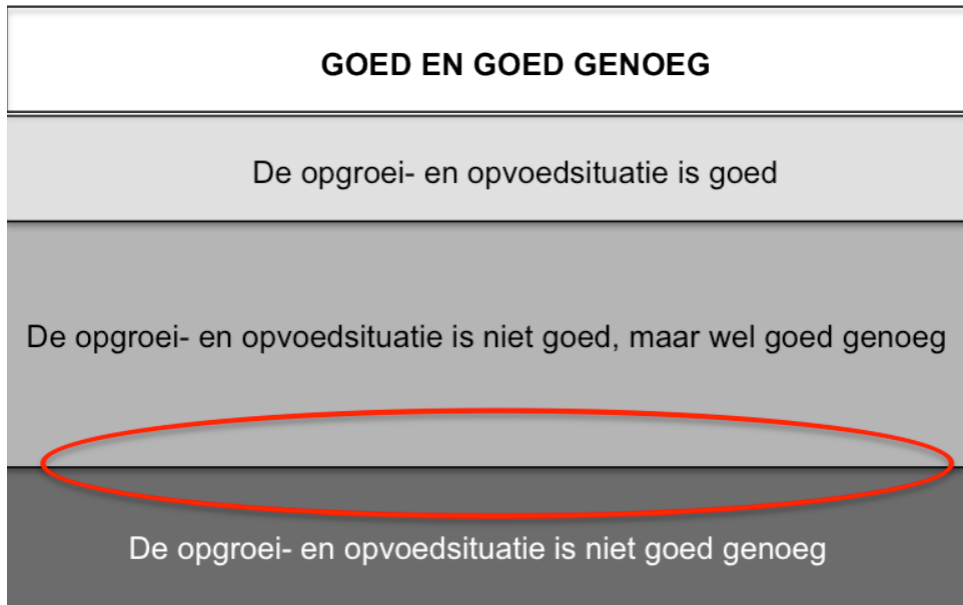
In de loop van het begeleidingstraject kan de intensiteit van de contacten wat minder worden. Wel blijft de begeleider in de gaten houden hoe het met het kind gaat.

Zie bijlage 1 voor een overzicht van de kerntaken en de uitwerking daarvan per fase.

Inhoud van de interventie

Veiligheid

Rode draad in Veerkracht is veiligheid. Veiligheid wordt in Veerkracht opgevat in een brede betekenis. In de eerste plaats als het afwezig zijn van acute, fysieke bedreiging van de veiligheid. Maar daarnaast gaat het om veiligheid in het licht van de ontwikkelingsperspectieven van het kind: de emotionele veiligheid van het kind: zorgen dat het kind zich veilig en geborgen voelt en kansen voor ontwikkeling in de opvang en na de periode van de opvang. Bij het taxeren van de veiligheid gaat Veerkracht uit van het criterium 'goed genoeg', vanuit het gegeven dat opvoedsituaties lang niet altijd 'goed' maar vaak wel 'goed genoeg' zijn. Zolang er sprake is van 'niet goed, maar wel goed genoeg', is er geen noodzaak voor (gedwongen) professioneel ingrijpen. De ondergrens van wat nog 'goed genoeg' is, wordt bepaald door algemeen geaccepteerde maatschappelijke normen. De grens tussen 'niet goed, maar wel goed genoeg' en 'niet goed genoeg' is niet altijd haarscherp. De zone binnen de rode lijn in de figuur hieronder is te zien als een grijs gebied, waarin de meningen kunnen verschillen over de vraag of een situatie 'goed genoeg' is. In deze gevallen is extra van belang om de situatie vanuit verschillende perspectieven te bekijken en samen met ouders, kinderen en andere betrokkenen een wegging te maken van de factoren die de situatie veiliger en onveiliger maken.

Bij het werken aan veiligheid zowel in het gebied onder als boven de grens van 'goed genoeg' is samenwerking met ouders het uitgangspunt. Daarbij baseert Veerkracht zich op de Signs of Safety benadering (SoS). Samenwerken met ouders betekent in deze benadering dat zowel de begeleider als het gezin werken aan specifieke en wederzijds overeengekomen doelen. De werkprincipes van deze benadering zijn:

1. Veiligheid (fysiek en emotioneel) staat voorop
2. Ontwikkeling staat centraal
3. Respecteer en ondersteun de ouders
4. Toon begrip voor elk gezinslid
5. Werk samen met de persoon, niet met het probleem
6. Werk samen met de ouders, ook wanneer de veiligheid in het geding is
7. Zoek de positieve factoren en krachten
8. Formuleer doelen in de taal van het gezin
9. Oordeel niet.

De SoS-benadering maakt gebruik van het oplossingsgericht werken. De focus op krachten en signalen van veiligheid naast het concretiseren van de zorgen en het zoeken naar de uitzonderingen op onveiligheid, zijn hier voorbeelden van.

Veerkracht benadert veiligheid vanuit een systeemgerichte visie. De systeemgerichte visie komt vooral tot uitdrukking in het werken vanuit de context van het gezin, de sociale omgeving en de onderlinge interacties. Voor het realiseren van veiligheid en voorwaarden voor ontwikkeling van het kind zijn altijd de ouders en andere belangrijke mensen rond het gezin nodig. Gedurende de hele begeleidingsperiode wordt (on)veiligheid op regelmatige basis bespreekbaar gemaakt zowel met ouders als met het kind.

Kerntaken in de begeleiding

De begeleiding concentreert zich op vijf kerntaken om veiligheid te realiseren:

- 1) Kind in beeld
- 2) Ouders en opvoeding
- 3) Positief leef- en opvoedklimaat
- 4) Netwerk
- 5) Samenwerken met en inschakelen van externe hulp en begeleiding.

Kerntaak Kind in beeld

De kerntaak 'Kind in beeld' houdt in dat de begeleiders zicht hebben op hoe het met het kind gaat, dat zij eventuele zorgen of problemen signaleren en daarop actie ondernemen.

Voor elk kind is er een vaste begeleider die regelmatig contact heeft met het kind en met de ouders. De begeleider werkt vanuit een systeemgerichte visie en kijkt vooral naar het kind in de context van het gezin.

De begeleider stemt steeds af op de leeftijd en ontwikkeling van het individuele kind. In Veerkracht wordt in de benadering en observatie van kinderen onderscheid gemaakt in drie leeftijdscategorieën 0-4, 4-10/12 en 12-18, waarbij de mogelijkheid van verbaliseren, inlevingsvermogen en zelfstandigheid belangrijke pijlers zijn. Op elke leeftijd en in elke ontwikkelingsfase heeft een kind andere (ontwikkelings)taken en mogelijkheden.

De begeleider houdt zicht op de voortgang door één keer per 6 weken de doelen met de ouder en het kind te evalueren. De criteria van de werkkaart *Wanneer is het ouderschap goed genoeg* worden als checklist gebruikt. Daarbij is de begeleider alert op veranderingen in de situatie die gevolgen voor (de veiligheid van) het kind kunnen hebben. Steeds als een begeleider zorgelijke signalen opmerkt, onderzoekt hij of zij wat er aan de hand is, bespreekt de zorgen met ouders en eventueel het kind en onderneemt stappen om de veiligheid te verbeteren.

Kind in beeld in fase 1

Bij de start van het begeleidingstraject (kennismaking/intake) van een gezin heeft de begeleider aandacht voor elk kind dat tot het gezin behoort. De begeleider vraagt de ouder hoe het met elk kind gaat. Daarnaast zorgt de begeleider ervoor dat hij/zij het kind ziet en er contact mee legt. Belangrijke elementen in de contacten met het kind zijn geruststellen van het kind, laten merken dat het kind kan rekenen op bescherming en zorg, luisteren naar het verhaal van het kind en uitleg geven over wat er gaat gebeuren. Door middel van de daarop volgende gesprek(ken) met de ouder, contact met het kind en contact met mensen die het kind kennen zoals een leerkracht, jeugdarts of hulpverlener, vormt de begeleider zich een beeld van hoe het met het kind gaat. Daarbij past de begeleider de benaderingswijze aan op de leeftijd, mogelijkheden en behoefte van het kind. Bij jonge kinderen (0-4) die nog niet zelf kunnen aangeven hoe ze zich voelen, ligt meer accent op observatie van het kind, de ouder en de ouder-kind interactie, gesprekken met ouders over het kind, en contacten met anderen, bijvoorbeeld professionals uit de jeugdgezondheidszorg of kinderopvang om een beeld te vormen van het kind. Als inhoudelijk kader voor de observatie wordt gebruik gemaakt van de uitgangspunten voor een goed pedagogisch klimaat, zoals beschreven bij de kerntaak Positief leef- en opvoedklimaat.

Bij kinderen in de basisschool leeftijd (4-12) wordt in direct contact met het kind, vaak met behulp van creatieve middelen en werkwijzen, gevraagd naar ervaringen en emoties en vormt de begeleider zich op deze manier een beeld. Daarnaast zijn ook voor deze leeftijdsgroep de contacten met ouders, andere betrokkenen en professionals (die ook een beeld van het kind voorafgaand aan komst in de opvang kunnen schetsen), belangrijk.

Bij oudere kinderen (10/12-18) staan met name de directe contacten van de begeleider met de jongere centraal en wordt in samenspraak met de jongere, en ouders, bekeken wie belangrijk zijn en een aanvullend beeld kunnen geven van de jongere.

Het bespreken en taxeren van de (fysieke en emotionele) veiligheid van het kind is een belangrijk aspect bij deze kerntaak. Voor de taxatie van veiligheid wordt gebruik gemaakt van hulpmiddelen zoals de *Veiligthuiskaart* (Ten Berge & Bakker, 2009) en de werkkaart *Wanneer is ouderschap goed genoeg?* (werkkaart 3 van de Richtlijn Multiprobleemgezinnen, Van der Steege & Zoon, 2015). Deze instrumenten worden door de begeleider gebruikt ter ondersteuning en naar behoefte intercollegiaal besproken. Als er zorgen zijn over de veiligheid van het kind, bespreekt de begeleider dat openlijk en concreet met de ouders. In de gesprekken over veiligheid vormen de volgende vragen een leidraad.

- Waarover zijn er zorgen? Hier gaat het om wat er gebeurd is en wat daarvan het effect is (geweest) op het kind. Wat zien we bij het kind, wat weten we over het kind dat ons zorgen baart?

- Wat moet er gebeuren? Wat is nodig voor veiligheid in de toekomst?
- Waar staan we nu op een schaal van 0 tot 10, waarbij 10 staat voor 'de situatie is veilig genoeg' en 0 staat voor 'het is zeker dat het kind opnieuw schade zal oplopen' (dit is de beoordeling van de situatie).

Krachten en zorgen worden samen met de ouders overzichtelijk in kaart gebracht. Ook de visie van het kind zelf (vanaf ongeveer 4 jaar) op veiligheid en wat er moet gebeuren wordt meegenomen. Bij kinderen tot ongeveer 10-12 kan ter ondersteuning hierbij het Stoplicht¹ als gespreksmiddel gebruikt worden. Voor oudere kinderen zijn er geen specifiek gespreksmiddelen en kan, naast het Stoplicht, gebruik gemaakt worden van de hulpmiddelen voor ouders. Jongeren vinden het vaak prettig op een volwassen manier, als serieuze gesprekspartner, een aandeel te hebben in bespreken van veiligheid. Vervolgens wordt in een veiligheidsplan concreet en duidelijk beschreven wat de zorgen zijn en wat er moet gebeuren. Het veiligheidsplan wordt in begrijpelijke taal geschreven zodat iedereen het kan begrijpen, ook het kind.

Zorgen over de veiligheid van een kind brengen onzekerheden en dilemma's met zich mee. Deze worden altijd met collega's en in een teamoverleg besproken. Veerkracht bevat richtlijnen en instrumenten voor het bespreken van veiligheidsvragen in het team, zoals het *Bespreekformulier kindveiligheid* en *Reflectievragen Zo zorg je dat kinderen veilig opgroeien* (Udo & Vink, 2017).

Als een opvoedingssituatie niet 'goed genoeg' is, onderneemt de begeleider de stappen die nodig zijn volgens het protocol Meldcode Huiselijk geweld en Kindermishandeling.

Tenslotte maakt screening met behulp van de *SDQ* (Strengths and Difficulties Questionnaire) deel uit van de beeldvorming. De ouder wordt gevraagd de Vragenlijst Ouder in te vullen, het kind vanaf 11 jaar de Vragenlijst Jongere. De begeleider vult de Vragenlijst Leerkracht in, aan de leerkracht van het kind wordt ook gevraagd de vragenlijst in te vullen. De begeleider bespreekt de uitkomsten met ouder en kind. Daarbij komt aan de orde wat de uitkomsten betekenen voor het kind, de ouder en de begeleider. Hoewel de *SDQ*-scores gezien kunnen worden als een continuüm, worden de scores ingedeeld in de categorieën 'normaal', 'twijfelachtig' en 'zorgelijk'. Daarmee kan een indicatie gegeven worden van emotionele of psychische problemen. Dit is altijd een ruwe indicatie. Als er sprake is van zorgelijke scores, wordt met de ouder overlegd of nader onderzoek nodig en gewenst is.

Bij vermoedens van of zorgen over trauma wordt de *CRIES-13* (Children's Revised Impact of Event Scale) gebruikt. De uitkomsten wijzen uit of er sprake is een verhoogd risico op een Posttraumatische Stress Stoornis (PTSS). Als dat het geval is vindt in overleg met de ouder verwijzing voor verdere diagnostiek en/of behandeling plaats. Op basis van de beeldvorming wordt een actieplan opgesteld dat de leidraad vormt voor de begeleiding van het kind.

Kind in beeld in fase 2

In de tweede fase volgt en ondersteunt de begeleider het kind aan de hand van regelmatige kind-gesprekken. Kind-gesprekken worden gevoerd met kinderen in de leeftijd vanaf ongeveer vier jaar.

Jonge kinderen tot ongeveer vier jaar worden in deze fase gezien in bijzijn van de ouder(s). Door op de ontwikkeling afgestemde activiteiten met de begeleider, interactie met de begeleider en observatie van de ouder-kind interactie vormt de begeleider een beeld van het welbevinden en de ontwikkeling van het kind. In deze fase wordt verder informatie via de ouder, belangrijke netwerkpersonen en professionals verkregen. In de leeftijdscategorie 4-10/12 jaar wordt met behulp van voor kinderen geschikte werkvormen, zoals de Drie huizen-methode, en hulpmiddelen zoals Lego of Playmobil, het kind uitgenodigd om zich te uiten, te vertellen hoe het zich voelt en wat hem bezig

¹ Hulpmiddel voor kind-gesprek over veiligheid, opgenomen in handleiding Veerkracht deel III.

houdt. Gespreksonderwerpen zijn bijvoorbeeld: de woonsituatie, veiligheid, school, contact met ouders, broertjes/zusjes en familie, vriendjes/vriendinnetjes, hobby's. De begeleider bespreekt onder meer wat het kind kan doen en wat het nodig heeft om zich veilig en prettig te voelen, staat stil bij en geeft uitleg over wat er gaat gebeuren en vraagt wat het kind graag wil in de nabije en verdere toekomst. De begeleider legt veel accent op de krachten van het kind door bijvoorbeeld te vragen waar het kind goed in is, wat hij leuk vindt om te doen en wat zijn dromen zijn. Meestal volgt op elk kind-gesprek een gezamenlijk gesprek van de begeleider met kind en ouder(s) waarin belangrijke informatie met elkaar wordt gedeeld. Daaraan voorafgaand spreekt de begeleider met het kind af wat hij zelf aan ouders wil vertellen en wat hij wil dat de begeleider aan ouders vertelt.

Voor kinderen boven de 10 à 12 jaar worden gesprekstechnieken en hulpmiddelen ingezet die aansluiten bij deze ontwikkelingsfase. De basishouding is respectvol en geïnteresseerd en er is meer gelijkwaardigheid in het contact. Sociale relaties, hobby's en sport zijn belangrijke onderwerpen om bij aan te sluiten. Begeleiders kunnen voor jongeren gebruik maken van de *online tool* voor jongeren in de opvang: *Room of my own* (Flikweert, 2016).

Kind in beeld in fase 3

In de laatste fase ondersteunt de begeleider het kind en de ouders bij de voorbereiding op de nieuwe situatie en is er aandacht voor het afronden van de begeleiding en het afscheid. Vooral bij kinderen vanaf 4 jaar is er aandacht voor de overgang naar de nieuwe situatie, wat dit betekent voor het kind en wat het kind nodig heeft om de begeleiding af te ronden en de volgende stap te kunnen nemen. De begeleider zorgt voor afspraken over de monitoring van de veiligheid van het kind na afloop van de begeleidingsperiode. Bij oudere kinderen betekent dit bijvoorbeeld ook dat zij namen en telefoonnummers krijgen van nieuwe en belangrijke contactpersonen.

Kerntaak Ouders en opvoeding

Veerkracht gaat uit van de visie op ouderschap van Van der Pas (2002). De kern daarvan is dat ouders, vanuit een fundamenteel besef van verantwoordelijkheid dat volgens Van der Pas altijd bestaat, het beste voor hun kind willen en ook veel kunnen. Belangrijke taak voor begeleiders is dan ook ouders (ook de niet-meegekomen ouder) helpen een goede ouder te zijn en positieve ouder-kind momenten te ondersteunen. Dat bevordert de gehechtheid tussen ouder en kind, een essentiële basisvoorwaarde voor het kind om zich veilig te voelen en zich te kunnen ontwikkelen.

Ouders en opvoeding in fase 1

Het opbouwen van een samenwerkingsrelatie met de ouders is een belangrijke voorwaarde om aan deze kerntaak te werken. Hierop ligt het accent in de eerste fase. In de gesprekken met de ouders heeft de begeleider aandacht voor de beleving van de ouders en bevestigt en erkent hen in hun ouderschap. De basishouding van de begeleider wordt gekenmerkt door:

- Betrokkenheid en respect: goed luisteren, geïnteresseerd zijn in het verhaal van de ouders en hen serieus nemen, respect voor de eigen gewoonten, achtergrond en cultuur van het gezin.
- Duidelijkheid en transparantie: uitleg over de verantwoordelijkheid en rol van de begeleider, alles rondom het kind overleggen met de ouders.
- Krachtgericht: uitgaan van de krachten van de ouders, aandacht voor wat zij, ondanks alles, goed doen, ouders erkennen als degenen die het meest deskundig zijn als het gaat om hun kind.

Als het kind met een van de ouders meekomt, onderzoekt de begeleider in de eerste fase wat de rol en betekenis van de andere ouder voor het kind is en legt de begeleider contact met de andere ouder. Hierbij wordt een inschatting gemaakt van eventuele risico's voor de veiligheid. In overleg met de beide ouders bekijkt de begeleider hoe het contact tussen ouder en kind gestalte krijgt, wat de rol van de niet-meegekomen ouder is

in het ondersteuningsproces en hoe deze ouder geïnformeerd wordt over de begeleiding en de ontwikkeling van het kind.

Ouders en opvoeding in fase 2

In de tweede fase bieden begeleiders in wekelijkse oudergesprekken ondersteuning op het gebied van ouderschap en opvoeding. Belangrijke thema's daarbij zijn het realiseren van rust en stabiliteit in de dagelijkse leefsituatie van het kind en het helpen van het kind bij de verwerking van zijn ervaringen. Door middel van psycho-educatie geven begeleiders de ouders inzicht in de gevolgen van de gebeurtenissen voor hun kind. Daarnaast helpen zij de ouders om met het kind te praten over wat er is gebeurd en in de nabije toekomst gaat gebeuren, en om het kind te ondersteunen bij de verwerking. Als hulpmiddel kan hierbij de werkwijze van Words and Pictures ingezet worden. Bij de ondersteuning van ouders benadrukt de begeleider wat nodig is voor een goede gehechtheidsrelatie waardoor het kind zich veilig voelt en basisvertrouwen ontwikkelt. De begeleider stimuleert de ouders om in het dagelijks leven zoveel mogelijk positieve contactmomenten met het kind te creëren.

De ondersteuning van ouders wordt vooral gekenmerkt door emotionele en praktische steun. De begeleider biedt gedragsondersteuning door positieve bekrachtiging van positief opvoedgedrag. Daarbij maakt de begeleider ook gebruik van modeling en oefenen. Door samen iets te doen laat de begeleider zien hoe de ouder iets kan aanpakken of geeft de begeleider concrete feedback op hoe de ouder het doet.

Een belangrijk thema in de ouderbegeleiding is de ontwikkelingsfase van het kind, de taken die hierbij horen voor zowel ouder als kind, en het ondersteunen van de ouders hierbij. Bij heel jonge kinderen ligt de focus voor ouders met name op het opbouwen van een goede gehechtheidsrelatie, fysieke nabijheid en sensitiviteit voor de behoefte van het jonge kind. Het verblijf in de opvang en de problemen die in het gezin spelen kunnen voor extra druk op deze ontwikkelingsstaken zorgen.

Bij kinderen in de leeftijd van 4-10/12 jaar wordt met name aandacht besteed aan het opbouwen van zelfvertrouwen en een positief zelfbeeld.

In de leeftijd vanaf 10/12 jaar speelt ouderbegeleiding met name in op de behoefte aan autonomie en privacy van de jongere en de bescherming die nog nodig is.

Ouders en opvoeding in fase 3

In de derde fase staat de begeleider samen met de ouders stil bij het ouderschap en de opvoeding in het perspectief van de toekomstige situatie. Hierbij wordt bewust aandacht besteed aan risico's zoals terugval in oude patronen.

Hulpmiddelen waarvan de begeleider gebruikt maakt bij de ondersteuning van de ouders, zijn de *Krachteninventarisatie opvoeding* en de werkkaart *Wanneer is ouderschap goed genoeg?*

Kerntaak Positief leef- en opvoedklimaat

Bij het leef- en opvoedklimaat gaat het om zowel de fysieke omgeving als het pedagogisch klimaat (bejegening kind en ouders, aandacht voor ontwikkeling). Ook de ruimere leefomgeving buiten de opvang is een aandachtspunt.

Een kindvriendelijke fysieke leefomgeving houdt in: veiligheid, ruimte en mogelijkheden om te spelen, huiswerk te maken en om op zichzelf te kunnen zijn. Een belangrijk aspect daarin is traumasensitiviteit. Door het meemaken van traumatische gebeurtenissen kunnen de kinderen last hebben van overmatige stress en angst en is hun gevoel van veiligheid aangetast. Voor herstel van trauma is traumasensitiviteit van belang.

Ondersteunen van een kind met traumatische ervaringen gebeurt in de eerste plaats door, samen met de ouders, te zorgen voor veel veiligheid in de dagelijkse leefomgeving. Onder meer door rust, duidelijkheid en voorspelbaarheid. Daarbij probeert de begeleider emoties en gedrag van het kind te begrijpen vanuit de achtergrond van het trauma en ouders te helpen om hun kind hierbij goed te ondersteunen.

Daarnaast maakt het voorzien in activiteiten voor kinderen deel uit van de zorg voor het leefklimaat. Opvangvoorzieningen organiseren zelf activiteiten voor kinderen en/of stimuleren, in samenwerking met buurtvoorzieningen, deelname van kinderen aan activiteiten buiten de opvang, bijvoorbeeld sport of creatieve activiteiten. Belangrijk element daarin is dat kinderen gewoon kind kunnen zijn en plezier hebben.

Als handvat voor het pedagogisch klimaat worden de zes uitgangspunten voor een goed pedagogisch klimaat, gebaseerd op de basisbehoeften van kinderen (Jongepier et al., 2010) gehanteerd:

- Veiligheid en emotionele ondersteuning: sensitieve responsiviteit
- Autonomie en ruimte: ruimte en kansen om zelf keuzes te maken en initiatieven te nemen
- Structuur en grenzen: duidelijkheid en voorspelbaarheid bieden
- Informatie geven en uitleggen: het kind helpen om grip op de situatie te krijgen
- Interacties met andere kinderen: stimuleren van positieve contacten met andere kinderen
- Relatie en interacties tussen kind en ouder(s): stimuleren van positief contact tussen kind en ouder.

De taak van begeleiders in de woonvoorziening is hierin tweeledig: enerzijds ondersteunen zij de ouders bij het creëren van een goed pedagogisch klimaat voor de kinderen. Anderzijds dragen ze rechtstreeks bij aan het leefklimaat, bijvoorbeeld door het inrichten van de ruimtes, de leefregels en de manier waarop kinderen en ouders bejegend worden.

De taak om een veilige leef- en opvoedomgeving te realiseren is niet op dezelfde manier van toepassing bij de ambulante begeleiding, maar de ambulante begeleider let wel op de fysieke omgeving en het pedagogisch klimaat in het gezin en ondersteunt de ouders hierin.

Uiteraard stellen de verschillende leeftijdsgroepen verschillende eisen aan de leefomgeving. Voor jonge kinderen gaat het vooral om rust en veiligheid in de directe nabijheid van de ouders en daarnaast om veilige speel- en ontdekkingsmogelijkheden. Voor kinderen vanaf 10 à 12 jaar wordt de ruimere omgeving steeds belangrijker voor ontspanning, voor contacten met anderen, sport en andere activiteiten. Ook ruimte en mogelijkheden (zoals een laptop) voor het maken van huiswerk en opdrachten voor school zijn voor jongeren belangrijk.

Positief leef- en opvoedklimaat in fase 1

In de eerste fase zorgt de begeleider ervoor dat voor het kind duidelijk is waar het gaat wonen, waar het kan spelen en slapen, waar het wel en niet mag komen en waar het bijvoorbeeld op de computer kan spelen of huiswerk maken. In de eerste week ligt het accent op herstel van het gewone leven, zodat ouder en kind(eren) tot rust kunnen komen. In overleg met de ouder wordt geregeld dat kinderen zo snel mogelijk weer naar school of kinderopvang kunnen. Daarnaast geeft de begeleider de ouders advies over hoe zij ervoor kunnen zorgen dat hun kind zich thuis kan voelen. Bijvoorbeeld door een foto van het gezin en van belangrijke personen voor het kind op te hangen, een meegenomen of nieuwe knuffel een duidelijke plek te geven, het kind een poster uit te laten kiezen om op te hangen, een eigen hoekje met spulletjes van het kind enzovoort. Bovenstaande is niet of minder van toepassing voor de ambulante begeleiding als het gezin in de eigen woning blijft, maar geldt wel voor die situaties waarin het gezin in een (zelfstandige) woonruimte van de opvanginstelling komt te wonen.

Begeleiders benadrukken bij de ouders dat het voor het kind van groot belang is om zoveel mogelijk een vaste en vertrouwde dagindeling te hanteren, met herkenbare momenten en gewoontes, zoals eten, naar bed brengen, samen een spelletje doen, samen naar buiten gaan, enzovoort. Voor oudere en meer zelfstandige kinderen is het belangrijk snel de omgeving te leren kennen en met ouders afspraken te maken over

waar ze wel en niet naar toe kunnen. Als het gezin in de opvang tussen andere doelgroepen verblijft, helpt de begeleider de ouders om toch zoveel mogelijk een eigen dagelijkse routine voor het gezin te handhaven.

Positief leef- en opvoedklimaat in fase 2

In de begeleidingsfase gaat het om het monitoren en waar nodig verbeteren van het leef- en opvoedklimaat, realiseren van activiteiten voor het kind en stimuleren dat het kind / de ouders deelnemen aan geschikte activiteiten.

Positief leef- en opvoedklimaat in fase 3

In de afrondingsfase is de aandacht gericht op het vertrek uit de opvang en de overgang naar de nieuwe situatie. De begeleider zorgt ervoor dat het kind bewust afscheid kan nemen van de opvangperiode, de kinderen en volwassenen en de gebeurtenissen die belangrijk voor hem waren. Waar mogelijk wordt voor overdracht en continuïteit in activiteiten gezorgd.

Kerntaak Het netwerk versterken

Veerkracht gaat uit van de betekenis die het sociaal netwerk kan hebben voor de gezinnen in de opvang. De begeleider kijkt vooral naar het netwerk vanuit het perspectief van het kind.

Het netwerk versterken in fase 1

In de eerste fase brengt de begeleider samen met kind en ouders in kaart welke mensen voor het kind belangrijk zijn en welke mensen de ouders kunnen steunen bij de opvoeding. Indien mogelijk en veilig wordt voor jongere kinderen tot ongeveer 12 jaar geregeld dat het kind contact heeft met belangrijke netwerkpersonen, bijvoorbeeld familieleden, oudere broers of zussen, een leerkracht of de coach van de voetbalclub. Daarnaast stimuleert de begeleider, samen met de ouders, contacten van het kind met klasgenootjes, vrienden en vriendinnen.

Met kinderen vanaf 12 jaar is er een apart gesprek over het netwerk dat voor het kind belangrijk is en op welke manier zij dit willen of kunnen inzetten of versterken. Indien nodig worden ouders en kind ondersteund in het maken van afspraken over contacten met het netwerk.

Het netwerk versterken in fase 2 en 3

In de tweede en derde fase worden de ouders ondersteund bij het opbouwen/versterken van een sociaal netwerk dat na de opvangperiode steun kan bieden bij het vasthouden van doelen die tijdens de begeleiding zijn bereikt. Daarnaast ondersteunen begeleiders de ouders om de binding met de sociale omgeving te versterken, door ouders te wijzen op de mogelijkheden van diverse voorzieningen en sociale verbanden voor ouders en kinderen in de buurt. Ook met oudere kinderen wordt aandacht besteed aan het (verder) opbouwen en versterken van hun eigen sociale netwerk en op welke manier zij dit kunnen inzetten ter ondersteuning.

Kerntaak Samenwerken met ketenpartners

Opvanginstellingen bieden in het algemeen begeleiding op diverse leefgebieden, geen behandeling. Goede samenwerking en afstemming met ketenpartners is nodig om te bereiken dat hulp die nodig is tijdig en adequaat geboden wordt.

Samenwerken met ketenpartners in fase 1 en 2

In de eerste fase brengt de begeleider met ouders en kind in kaart welke professionals en voorzieningen bij het kind en gezin betrokken zijn en legt hij of zij contact met de partners die relevante informatie hebben over het kind. In fase 1 is het belangrijk met oudere kinderen (vanaf 12 jaar) hier nadrukkelijk overleg over te hebben, toestemming te vragen en eventuele voorwaarden en wensen te bespreken, ook met betrekking tot informatie die ouders wel of niet krijgen. Juridische richtlijnen met betrekking tot privacy

zijn hierbij richtinggevend. De begeleider streeft er ook bij jongere kinderen naar om open te zijn over wie er benaderd wordt en welke informatie er gevraagd wordt. Als direct of tijdens de begeleidingsfase blijkt dat aanvullende expertise of hulp nodig is, zorgt de begeleider voor toeleiding naar een passend aanbod. In veel gevallen werken opvangvoorzieningen samen met de wijkteams in gemeenten voor toeleiding naar aanvullende of specialistische hulp.

Samenwerken met ketenpartners in fase 3

In de laatste fase ligt het accent op warme overdracht naar eventuele vervolghulp en het borgen van de veiligheid door afspraken met ketenpartners over het monitoren van kind en gezin na afloop van de opvangperiode.

2. Uitvoering

Materialen

Oorspronkelijk kende Veerkracht een versie voor de vrouwenopvang en een voor de maatschappelijke opvang. In de nieuwe versie is Veerkracht doorontwikkeld tot één interventie voor beide opvangsoorten. De doorontwikkelde versie is inhoudelijk niet veranderd. Wel heeft de doorontwikkelde interventie meer focus: Veerkracht is opgebouwd aan de hand van vijf kerntaken, die zijn gebaseerd op de kernelementen van Veerkracht. Ook zijn er voorwaarden geformuleerd op het gebied van de uitvoering en is er een kwaliteitssysteem ontwikkeld.

Voor het werken met Veerkracht zijn de volgende materialen beschikbaar.

- *Veerkracht. Begeleiden van kinderen en hun ouders in de opvang. Deel I Handleiding* (Jongepier & Van der Kleij, 2018a): deze bevat de inhoudelijke principes, een beschrijving van de werkwijze aan de hand van de kerntaken, en de voorwaarden op het gebied van organisatie, deskundigheid en samenwerking.
- *Veerkracht. Begeleiden van kinderen en hun ouders in de opvang. Deel II Verdieping* (Jongepier & Van der Kleij, 2018b): dit deel biedt achtergrondinformatie over de doelgroep en inhoudelijke verdieping rond de belangrijkste thema's van Veerkracht, zoals: de ontwikkeling van kinderen, ouderschap en opvoeding, pedagogisch klimaat, veiligheid en betrekken van het netwerk.
- *Veerkracht. Begeleiden van kinderen en hun ouders in de opvang. Deel III* (Jongepier & Van der Kleij, 2018c): dit is het werkboek dat de volgende formulieren en hulpmiddelen bevat.
 - Voorbeeld Intakeformulier kind
 - Voorbeeldvragen kennismaking kind
 - Veiligthuiskaart
 - Krachteninventarisatie opvoeding
 - Werkkaart Wanneer is ouderschap goed genoeg?
 - Bespreekformulier Kindveiligheid
 - Reflectievragen
 - Veiligheidsplan
 - Hulpmiddelen kind-gesprekken
 - Tips voor ouders
 - Actieplan
 - Hulpmiddelen om het netwerk te verkennen
 - Juridische richtlijn toestemming ouders
 - Screeningsinstrumenten
- *Implementatiehandleiding Veerkracht in de maatschappelijke opvang en vrouwenopvang* (Federatie Opvang & VanMontfoort, 2018)
- *Trainershandleiding Basistraining Veerkracht* (Brussen & Van der Kleij, 2018)
- *Trainershandleidingen aanvullende modules*
- *Kwaliteitsinstrument Veerkracht.*

Locatie en type organisatie

Veerkracht kan worden uitgevoerd in maatschappelijke opvang- en vrouwenopvangvoorzieningen.

Opleiding en competenties van de uitvoerders

Competenties

Veerkracht wordt uitgevoerd door professionele begeleiders met een specifieke taak als kind-/gezinsbegeleider. De kind-/gezinsbegeleiders voldoen aan de volgende criteria.

- Pedagogisch geschoold op hbo-niveau, of op mbo-niveau en werkend onder de verantwoordelijkheid van een pedagogisch geschoolde medewerker op hbo-niveau of een gedragsdeskundige.
- Krachtwerk-training gevolgd
- Veerkracht-basistraining gevolgd
- Competenties:
 - Krachtgerichte houding en benadering
 - Systeemgericht denken en werken
 - Gespreksvoering met kinderen van verschillende leeftijden
 - Gespreksvoering met ouders
 - Samenwerken met interne en externe professionals.

Aanvullend kunnen kind-/gezinsbegeleiders, indien nodig, terugvallen op consultatie van een gedragsdeskundige (pedagoog/psycholoog). Dit kan een gedragsdeskundige zijn die in dienst van de opvangorganisatie of bij een andere (bijvoorbeeld jeugdhulp-) organisatie waar de opvangorganisatie mee samenwerkt.

Scholingsprogramma

Het scholingsprogramma bestaat uit de Veerkracht-basistraining voor begeleiders (twee dagen), aanvullende modules en de Veerkracht-training voor Veerkracht-deskundigen (vier dagen). De veerkrachtdeskundigen worden opgeleid om de basistraining en (één van de) aanvullende modules binnen de eigen organisatie of bij externe organisaties aan de begeleiders aan te bieden.

De Veerkracht-basistraining werkt aan de volgende leerdoelen. De deelnemers:

- hebben kennis van Veerkracht (veiligheid als basis; kerntaken van Veerkracht; kennis over en gespreksvoering met kinderen en opvoeden ouders; principes krachtgericht werken; principes samenwerken aan veiligheid (Signs of Safety); principes systeemgericht werken)
- kunnen methodisch werken volgens Veerkracht
- weten wat belangrijk is om een veilige omgeving voor kinderen te creëren
- weten hoe via de kerntaken van Veerkracht te werken aan doelen
- weten wat belangrijke ontwikkelingstaken van kinderen en ouders zijn en kunnen deze toepassen in het observeren en ondersteunen van ouders en kinderen
- maken kennis met de verschillende hulpmiddelen om met ouders en kinderen te praten over veiligheid en deze te vergroten.

De aanvullende modules zijn ontwikkeld als verdieping op de basistraining en facultatief in te zetten. Het betreft de volgende modules:

- Module Emotieregulatie: versterken van (gespreks)technieken om kinderen te helpen hun emoties beter te reguleren.
- Module Traumasensitief werken: versterken van (gespreks)technieken om de effecten van trauma's bij kinderen te verminderen.
- Module Ouderschap en Stress: versterken van (gespreks)technieken om adequaat te kunnen reageren op uitingen van stress van de ouder en binnen het ouderschap.
- Module Niet meegekomen ouder: versterken van (gespreks)technieken om kinderen zoveel als mogelijk een onbelast en positief contact te bieden met beide ouders.

Kwaliteitsbewaking

Voor de monitoring en bewaking van de kwaliteit zijn de volgende middelen beschikbaar.

- Pool Veerkracht-deskundigen

Er is een pool met 38 Veerkracht deskundigen. De Veerkracht-deskundigen zijn ervaren medewerkers uit de opvangsector, zijn geschoold op minimaal hbo-niveau, zij hebben kennis van ontwikkeling en opvoeding, hebben de basistraining gevolgd en hebben geruime ervaring in het uitvoeren van Veerkracht. De Veerkracht-deskundigen zijn de 'dragers' van Veerkracht, zij hebben een spilfunctie bij de implementatie van de interventie en bij de borging van de kwaliteit. Zij zijn getraind voor de volgende taken.

- uitvoeren van de Veerkracht-basistraining en aanvullende modules aan begeleiders
- leiden van reflectiebijeenkomsten (methodische leerbijeenkomsten) waarin een team aan de hand van casuïstiek reflecteert op de eigen aanpak en deze toetst aan Veerkracht
- Ondersteuning en advies aan leidinggevenden
- Coaching van teams en individuele begeleiders.

De Veerkracht-deskundigen zijn opgeleid middels de train-de-trainer opleiding die door Sterk Huis wordt verzorgd. Wanneer zij toetreden tot de Pool van Veerkracht-deskundigen nemen zij jaarlijks deel aan de verplichte onderdelen om hun kennis en expertise op peil te halen. Op jaarbasis gaat dit om de volgende activiteiten:

- Drie terugkomdagen gericht op didactische vaardigheden en het vergroten van kennis en expertise
- Drie intervisiebijeenkomsten
 - Invullen van de Reflectietool

Door het invullen van de reflectietool wordt inzichtelijk waar de individuele- en groepsaandachtspunten liggen bij het geven van de basistraining. Deze vormen –naast de nieuwe ontwikkelingen- de basis voor het inrichten van de terugkomdagen en intervisiebijeenkomsten.

- Vraagbaakfunctie en aanbod hulpmiddelen

Sterk Huis fungeert als vraagbaakfunctie die door de officemanager van Veerkracht wordt uitgevoerd. Veerkracht deskundigen kunnen hier met al hun vragen terecht en tevens verzorgd de officemanager de accurate hand-outs, handleidingen en overige hulpmiddelen voor het uitvoeren van de basistraining, aanvullende modules en het uitvoeren van Veerkracht binnen de organisatie.

- Kwaliteitsinstrument

Het Kwaliteitsinstrument is bedoeld als middel voor instellingen om zelf de kwaliteit te monitoren. Het instrument bestaat uit een checklist met voor elke kerntaak van Veerkracht een aantal items plus een aantal algemene items. Een leidinggevende of manager vult de checklist in en berekent de scores op het totaal en op de verschillende onderdelen. Aan de hand van de uitkomsten kan de instelling een plan maken voor verbeteringen.

Het Kwaliteitsinstrument is toepasbaar om landelijk de kwaliteit van de uitvoering van Veerkracht te monitoren. Binnen de op te zetten beheerstructuur voor Veerkracht (zie hierboven) worden de landelijke metingen gebruikt als basis voor in te zetten verbeteringen en deskundigheidsbevordering.

- College van belanghebbenden

Valente en Sterk Huis hebben het College van Belanghebbenden ingericht. Dit gremium bestaat uit een afvaardiging van leden van Valente waarbij een weerspiegeling van de disciplines van de organisaties is weergegeven. Dit betreffen onder andere bestuurders, managers, gedragswetenschappers, kindbegeleiders en ervaringsdeskundigen.

Het College van Belanghebbenden komt twee keer per jaar bij elkaar om de ontwikkeling en innovaties van Veerkracht te bespreken en hier een advies voor de algemene ledenvergadering van Valente op te stellen. Sterk Huis en Valente stellen de agenda op. De basis voor de agenda komt voort uit de terugkomdagen van Veerkracht-deskundigen

en de evaluaties die worden afgenomen na afronding van de basistraining en train-de-trainer.

Het advies voortkomend uit de bijeenkomsten van het College van Belanghebbende vormt de basis van jaarwerkplan voor Veerkracht en wordt zodoende elk jaar bijgesteld.

Randvoorwaarden

Voor de uitvoering van Veerkracht zijn de volgende organisatorische en contextuele voorwaarden van belang.

- Visie en beleid op de zorg voor kinderen en gezinnen

Eerste voorwaarde is dat de opvangorganisatie actief beleid heeft op de zorg voor de kinderen van gezinnen die door de opvang ondersteund worden. Lange tijd waren kinderen in de opvang een 'ondergeschoven kindje': alle aandacht ging uit naar de ouder(s) en het regelen van bestaansvoorwaarden zoals huisvesting en financiën. Implementeren van Veerkracht betekent dat de organisatie expliciet de verantwoordelijkheid op zich neemt voor goede zorg voor kinderen. Dat brengt een cultuurverandering met zich mee in de organisatie. Van belang is dat iedereen, in alle lagen van de organisatie, de visie onderschrijft en uitdraagt dat kinderen welkom zijn en aandacht en zorg verdienen. Alleen een visie is uiteraard niet genoeg, vervolgens is er beleid nodig om de visie te vertalen naar de praktijk. Daarin moeten keuzes gemaakt en prioriteiten gesteld worden.

- Personeelsbeleid, scholing en deskundigheidsbevordering

Voor de uitvoering van Veerkracht is nodig dat er medewerkers zijn die de specifieke functie vervullen van kind-/gezinsbegeleider. Met training, deskundigheidsbevordering en reflectie dient de deskundigheid van deze begeleiders op peil gehouden te worden.

- Kindvriendelijk leefklimaat in de opvang

Tenslotte noemen we fysieke aspecten en faciliteiten voor kinderen. Om te voldoen aan de basisbehoeften van kinderen zijn de volgende aspecten van belang.

- Veiligheid in fysiek opzicht, maar ook ten aanzien van medebewoners (voorkomen dat kinderen last hebben van overlastgevend of grensoverschrijdend gedrag van andere bewoners).
- Ruimte en mogelijkheden om te spelen, te ontdekken en zich terug te trekken; met aandacht voor de verschillende leeftijdsgroepen: tieners hebben andere behoeften dan jonge kinderen.
- Ruimte en mogelijkheden om huiswerk te maken.
- Activiteiten waar kinderen aan kunnen deelnemen.

- Externe samenwerking

Goede samenwerking met ketenpartners en gemeenten is nodig om goede zorg voor kinderen te realiseren. De opvangorganisaties bieden basiszorg en brengen in kaart welke extra zorg eventueel nodig is. Voor deze extra zorg, bijvoorbeeld gespecialiseerde jeugdhulp, jeugdbescherming of traumabehandeling, is van belang dat deze snel en adequaat gerealiseerd wordt. Kennis van de lokale structuur op het gebied van jeugdhulp en de routes om extra zorg of bescherming te realiseren is daarom zeer belangrijk.

Implementatie

Voor de implementatie van Veerkracht zijn verschillende elementen beschikbaar:

- Pool Veerkracht-deskundigen
- Scholingsprogramma
- Implementatiehandleiding inclusief format-implementatieplan

Er is een implementatiehandleiding die alle leden van Valente kunnen gebruiken om de methodiek in de eigen organisatie te implementeren. Waar wenselijk kunnen zij daarnaast nog gebruik maken van Sterk Huis als beheerder van de methodiek om hierin

te ondersteunen. Sterk Huis biedt de mogelijkheid om samen met de betreffende organisatie een implementatieplan te maken. Tevens biedt Sterk Huis gaandeweg het implementatetraject een adviesfunctie.

Organisaties kunnen een Veerkracht-deskundige uit de pool van veerkrachtdeskundigen inhuren voor het trainen van begeleiders en voor implementatie-ondersteuning op locatie. Daarna is de Veerkracht-deskundige in te zetten voor advies en coaching, onder meer door methodische leerbijeenkomsten..

Organisaties die met Veerkracht (willen gaan) werken kunnen er ook voor kiezen om zelf een veerkrachtdeskundige te laten opleiden die dan onderdeel wordt van de pool van veerkrachtdeskundigen. Dat geeft de mogelijkheid om intern de trainingen en de implementatie vorm te geven.

Door middel van landelijke bijeenkomsten met Sterk Huis wordt de deskundigheid van de Veerkracht-deskundigen *up to date* gehouden.

Kosten

De kosten van Veerkracht zijn lastig in te schatten. De begeleiding wordt op maat geboden, aanvullend op het reguliere begeleidingstraject van de ouder(s). Bovendien kan de duur van een traject sterk variëren. De kosten die we hieronder noemen zijn dan ook niet meer dan een indicatie.

In het kader van de politieke lobby voor begeleiding van kinderen in de opvang hebben Stichting Kinderpostzegels, Augeo Foundation en Het Vergeten Kind in 2017 een berekening van de kosten gemaakt. Wij noemen hieronder waar relevant de uren uit de 2017 berekening. De berekening van de kosten is gemaakt op basis van de uurtarieven van 2024.

Reguliere kosten van begeleiding kind/ouders

Voor de begeleiding zijn per kind gemiddeld twee uur per week nodig. Het zwaartepunt ligt in de beginperiode, als de intake plaatsvindt. Dit is inclusief de ondersteuning van de ouders die specifiek gericht is op het betreffende kind. Daarnaast krijgen ouders de reguliere begeleiding op de diverse leefgebieden.

Kinderpostzegels, Augeo Foundation en Het Vergeten Kind gaan voor de begeleiding van kinderen uit van een gemiddelde begeleidingsinzet van 6 uur per maand gedurende 9 maanden en komen daarmee uit op een kostprijs per traject van $54 \times \text{€ } 84 = \text{€ } 4.536$.

Kosten implementatie

De implementatie van Veerkracht brengt de volgende kosten met zich mee.

- uren voor projectleiding implementatie
- uren voor inrichting van systemen en processen
- inhuur Veerkracht-deskundige
- trainingsuren begeleiders
- kosten voor eventuele aanpassingen in de ruimte en aanschaf materialen.

De hoogte van de implementatiekosten is uiteraard sterk afhankelijk van de omvang van de organisatie, het gebouw en de inrichting, het aantal begeleiders dat getraind wordt, enzovoort.

Voor een middelgrote organisatie met één team van minimaal vijf kind-/gezinsbegeleiders wordt de investering als volgt ingeschat.

- o Uren projectleiding en extra overleg: 4 uur per week gedurende minimaal 3 maanden
- o Uren voor inrichting van systemen en processen: variabel
- o Inhuur Veerkracht-deskundige: 16 uur voor training, minimaal 12 uur voor advies en ondersteuning
- o Trainingsuren begeleiders: per begeleider 20 uur (inclusief voorbereiding en 'huiswerk')
- o Kosten voor aanpassingen ruimte en aanschaf materialen: variabel.

Kinderpostzegels, Augeo Foundation en Het Vergeten Kind schatten dat het totale implementatietraject minimaal 300 uur kost. Tegen een uurtarief van minimaal € 84 per uur, komt dat neer op € 25.200,- per organisatie.

Kosten kwaliteitsbewaking en -borging

Inschatting voor middelgrote organisaties:

- Training nieuwe begeleiders en opfrustraining reeds getrainde begeleiders: 8 à 16 uur per begeleider per jaar
- Reflectiebijeenkomsten: eens per maand, 2 uur per begeleider
- Inhuur Veerkracht-deskundige voor reflectiebijeenkomst: 2 uur per maand à €84,- per uur.
- Inhuur Veerkracht-deskundige voor advies en coaching: gemiddeld 1 uur per maand à €84,- per uur
- Elke aangesloten organisatie betaalt een fee aan Valente, op basis van een staffelbedrag tussen de € 1000,- en € 4.500 op jaarbasis. Er wordt gewerkt met staffels op basis van het aantal kinderen (clients 18-) in de residentiele vrouwen- of maatschappelijke opvang. Deze kosten zijn bedoelt voor beheer, onderhoud en doorontwikkeling van Veerkracht.

3. Onderbouwing

Probleem

Het aantal kinderen in de opvang neemt sinds 2019 toe. In 2022 verbleven totaal 5.039 kinderen in de leeftijd van 0 – 18 jaar in de vrouwenopvang of maatschappelijke opvang. Zij werden opgevangen binnen 19 van de 21 bij Valente aangesloten opvangorganisaties die Veerkracht uitvoeren. Er kwamen meer kinderen in de vrouwenopvang terecht dan in de maatschappelijke opvang: van deze 5.039 kinderen verbleven 2815 kinderen in de vrouwenopvang en 2.224 kinderen in de maatschappelijke opvang. (Riegman en Kreuning, 2023). Deze kinderen vormen een kwetsbare groep.

Kinderen in de opvang, zowel de maatschappelijke opvang als de vrouwenopvang, zijn gedurende langere tijd blootgesteld geweest aan een instabiele thuissituatie, gekenmerkt door stress en verschillende soorten (ouder)problematiek, waarbij relationeel geweld, ernstige financiële problematiek en een ouder met een ernstige psychische stoornis het meest voorkomen (Brilleslijper-Kater, Beijersbergen, Asmoredjo, Jansen & Wolf, 2010; Lubbers & Van Oostenbrugge, 2019). Ze hebben allemaal (potentieel) traumatiserende gebeurtenissen meegemaakt, zoals geweldsincidenten, huisuitzetting of een scheiding van de ouders. Meestal hebben ze geen eigen huis meer. Het ervaren van meervoudige, chronische en aanhoudende traumatische gebeurtenissen op jonge leeftijd en binnen de afhankelijkheidsrelatie in het gezin, is nadelig voor de ontwikkeling en wordt ook wel complex trauma genoemd (De Baat & Berger, 2017).

In de gezinnen van deze kinderen staan het ouderschap en de opvoeding onder zware druk. Door de problemen zijn de ouders vaak niet in staat hun kinderen de aandacht te geven die ze juist in deze situatie nodig hebben. Ook zijn ouders zich niet altijd bewust van wat de problemen in het gezin voor het kind betekenen en/of weten zij niet hoe ze er met hun kind over kunnen praten. Hierdoor is er een gat tussen wat de kinderen nodig hebben en wat hun ouders kunnen bieden.

Dit heeft gevolgen voor het opbouwen van een veilige gehechtheidsrelatie. Als de ouder, door eigen stress en opeenstapeling van problemen, niet goed in staat is het kind te steunen bij het verwerken van de emoties of onvoldoende stabiliteit en sensitiviteit kan bieden in contact, komt de gehechtheidsrelatie onder druk te staan. Dit vergroot de kans dat het kind onveilige, gedesorganiseerde gehechtheid ontwikkelt (De Wolff & Wildeman, 2020; Steketee & Doelman, 2022).

Kinderen met complex trauma of problemen in de gehechtheid hebben een groot risico op achterstanden en problemen in de ontwikkeling. Dit uit zich in uiteenlopende gedragsproblemen, zowel externaliserend als internaliserend, en emotionele of psychische problemen (Steketee & Doelman, 2022; Vink, De Wolff, Broerse & Kamphuis, 2020).

Ook bij kinderen in de opvang zijn deze gevolgen vaak zichtbaar. Ze laten bijvoorbeeld (ernstige) gedragsproblemen zien en ervaren daarnaast vaak slaap- en concentratieproblemen en psychische klachten, zoals angstklachten en depressieve gevoelens. Ook op sociaal gebied worden problemen ervaren. Kinderen hebben weinig of geen vrienden en een laag zelfbeeld. (Brilleslijper-Kater et al., 2010; Verhagen, Feringa & Spit, 2022).

Op de lange termijn, in de volwassenheid, kan chronische traumatisering bijdragen aan uiteenlopende problemen (Bellis et al., 2019; Felitti & Anda, 2010; Kuiper, Dusseldorp & Vogels, 2010; Stöfssel & De la Rie, 2023). In een omvangrijk Amerikaans onderzoek: The Adverse Childhood Experiences Study (ACE Study) van Felitti en collega's (1998) bij 17.000 volwassenen met gezondheidsklachten, werd duidelijk dat ingrijpende ervaringen in de jeugd nog tientallen jaren hun sporen kunnen achterlaten. De studie laat een sterke

relatie zien tussen de psychische en de lichamelijke gezondheid van volwassenen enerzijds en negatieve emotionele ervaringen in hun jeugd anderzijds. Specifiek is gekeken naar jeugdervaringen als: mishandeling, verwaarlozing of misbruik, opgroeien met een verslaafde ouder, met een ouder in de gevangenis, met een ouder met chronische psychische problemen, met een ouder die mishandeld werd of waar een of beide biologische ouders uit het gezin zijn verdwenen. Hoe meer van die negatieve jeugdervaringen iemand heeft, hoe groter de kans op uiteenlopende lichamelijke en/of psychische problemen in de volwassenheid, zoals hart- en vaatziekten, overgewicht, depressie en verslavingen tientallen jaren later (Felitti, 2019; Lund et al., 2020).

Een ander veel voorkomend langetermijneffect is het doorgeven van problematiek zoals verwaarlozing, financiële problematiek en mishandeling aan de volgende generatie, de zogeheten intergenerationale overdracht (Lünnemann & Pels, 2013; Lünnemann et al., 2019).

Oorzaken

Kinderen die met hun ouders in de maatschappelijke- of vrouwenopvang terecht komen, hebben een verhoogd risico op het ontwikkelen van problemen. De volgende factoren spelen hier een grote rol in.

1. Onveiligheid: traumatische gebeurtenissen en instabiele thuissituatie

Kinderen in de opvang komen uit een gezinssituatie waarin ze te maken hadden met ernstige problemen, zoals chronisch geweld en met financiële, sociale en/of psychiatrische problematiek. In de vrouwenopvang gaat het vooral om ernstig huiselijk geweld, vrijwel alle kinderen hebben dit meegemaakt. Vaak spelen echter ook andere problemen een rol in deze gezinnen, zoals financiële zorgen, alcohol- of drugsverslaving of psychische problematiek. Om veiligheidsredenen wonen deze kinderen soms op een geheim adres en daarmee geïsoleerd van hun vrienden en familie (Brilleslijper-Kater et al., 2010; Steketee & Doelman, 2022; Verhoeven & Dijkstra, 2010).

In de maatschappelijke opvang komen kinderen uit gezinnen waar sprake is van huurachterstand of huisuitzettingen, schulden en werkloosheid. Ook heeft een fors deel van de ouders van deze kinderen te kampen met verslaving, relationele problemen, psychische problemen, ziekte of lichte verstandelijke beperkingen. Vaak gaat het om gezinnen met weinig steun uit het eigen sociale netwerk en/ of een migratieachtergrond. Meer dan de helft van de kinderen in de maatschappelijke opvang heeft relationeel geweld meegemaakt (Brilleslijper-Kater et al., 2010; Verhoeven & Dijkstra, 2010; Werkgroep Veilige Toekomst, 2015).

Alle vormen van geweld – fysiek, psychisch of verborgen geweld – hebben negatieve gevolgen voor kinderen en leveren stress op (Cummings & Davies, 2002; Meijer 2018; Steketee & Doelman, 2022). Daarnaast toont onderzoek aan dat relationeel geweld, stress door armoede, werkloosheid, slechte woonomstandigheden en psychische problematiek grote risicofactoren zijn voor kindermishandeling (Lee, Taylor & Bellamy, 2012; Werkgroep Veilige Toekomst, 2015; Williams, Tonmyr, Jack, Fallon & MacMillan, 2011). Bij 11% van de kinderen in de opvang is een vorm van kindermishandeling vastgesteld (Brilleslijper-Kater et al., 2010). Het getuige zijn van huiselijk geweld heeft overigens in dezelfde mate schadelijke gevolgen voor kinderen als zelf slachtoffer zijn van geweld (Steketee & Doelman, 2022; Van Koppen et al., 2021).

Het gevoel van veiligheid bij de kinderen is door de chronische problemen en het huiselijk geweld ernstig aangetast. Kinderen kunnen zich onveilig en angstig blijven voelen, ook als er geen directe onveiligheid meer is. De komst naar de opvang en het verlaten van de vertrouwde omgeving en de vertrouwde personen, waaronder in veel gevallen een van de ouders, kan het gevoel van onveiligheid versterken. In de opvang komen de kinderen meestal terecht in een leefsituatie te midden van andere ouders en kinderen die, net als zij, veel te verwerken hebben en onder spanning leven. Ze krijgen er te maken met

verschillende regels, gewoonten en opvattingen, waardoor de stress mogelijk nog toeneemt (Brilleslijper-Kater et al., 2010; Steketee & Doelman, 2022).

2. Emotionele stress bij kinderen: verwarrende gevoelens

Veel kinderen die traumatische en stresserende levenssituaties meemaken kampen met verwarrende, tegenstrijdige gevoelens en loyaliteitsproblemen. Ze hebben vaak verwrongen cognities over de situatie waaruit ze komen, bijvoorbeeld omdat de angstaanjagende ervaringen te groot zijn om te kunnen bevatten. Kinderen denken dan dat zij schuld hebben aan de problemen of dat ze zelf 'slecht' zijn (Dierickx, 2022; Nanni, Uher & Danese, 2012). Dit komt vooral bij jonge kinderen veel voor, aangezien zij nog niet in staat zijn zich te verplaatsen in andere perspectieven. Zelfs als het vermogen tot inleving wel ontwikkeld is, blijft het in de eerste jaren (tot ongeveer de leeftijd van tien jaar) vrij concreet, wat een volledig begrip van de situatie nog niet goed mogelijk maakt (Beer, Verlinden, Boer & Lindauer, 2007). Daarnaast ontbreekt het bij deze kinderen vaak aan voor hen begrijpelijke informatie en uitleg over wat er aan de hand is en wat er gaat gebeuren. Dit maakt dat kinderen zich overweldigd en machteloos voelen.

Een ander aspect betreft de ambivalente gevoelens die kinderen kunnen hebben naar hun ouders toe, waarbij er zowel sprake is van liefde voor de ouder als afkeer van bepaald gedrag van de ouder. In de puberleeftijd leiden deze gevoelens, naast de behoefte om voor de buitenwereld 'normaal' te zijn, eerder tot ontkenning van de problemen of het geweld en het afzetten tegen ouders.

Ondanks deze ambivalentie is er bij kinderen altijd sprake van een mate van loyaliteit naar ouders. Vanuit de theorie van Boszorményi-Nagy & Krasner (1994) zal een kind altijd loyaal blijven aan ouders omdat het onlosmakelijk met hen verbonden is, uit hen 'voortkomt'. Zo blijven kinderen die getuige zijn van geweld tussen ouders vaak loyaal aan de mishandelende ouder. Ook bij het uit elkaar gaan van ouders hebben kinderen vaak het gevoel te moeten kiezen. Als kinderen het gevoel krijgen niet loyaal te mogen zijn, deze gevoelens niet kunnen uiten of het uiten hiervan stress en emotie bij de andere ouder oproept, kan dit tot problemen leiden zoals depressief gedrag, psychosomatische problemen, gedragsproblemen en relationele problemen (Bal, 2023; Van der Valk et al., 2020).

Moeilijke leefomstandigheden van het gezin, bijvoorbeeld bij sociaaleconomische problemen, kunnen eveneens verwarrende en angstige gevoelens oproepen bij kinderen. In de maatschappelijke opvang speelt ernstige financiële problematiek bij alle gezinnen een grote rol (Huber et al., 2023). Ook in de vrouwenopvang heeft 71% van de kinderen hier mee te maken (Brilleslijper-Kater et al., 2010). Uit onderzoek blijkt dat kinderen zich bij langer durende financiële problematiek en armoede ongelukkig voelen. Ze maken zich zorgen over het betalen van dagelijkse levensbehoeften als eten en het huis, maar ook over hun toekomst. Veel kinderen hebben het gevoel dat ze niets aan hun situatie kunnen veranderen. Ze voelen schaamte, jaloezie of uitsluiting omdat hun leeftijdgenoten veel meer hebben en kunnen doen. Ook kunnen ze verdriet of woede voelen als hun ouders hen steeds dingen ontzeggen (Kassenberg & Lusse, 2023). Sommige kinderen nemen de zorgen van hun ouders over (Steketee et al., 2013; Vanhee, 2007). De emotionele stress en verwarrende gevoelens kunnen een negatief effect hebben op de ontwikkeling van kinderen en jongeren (Kalthoff, 2020; Kassenberg & Lusse, 2023; Lusse & Kassenberg, 2022).

3. Ouderschap en opvoeding: verstoorde ouder-kindrelatie

Een belangrijke factor is de ouder-kindrelatie. Ouderschap en opvoeding staan onder druk bij de gezinnen in de opvang. De zorgen in de leefsituatie van het gezin zorgen voor spanningen en psychosociale problemen bij de ouder zelf, waardoor het moeilijker wordt om een goede ouder te zijn (Pels, Lünemann & Steketee, 2011; Verhagen, Feringa & Spit, 2022).

Uit onderzoek blijkt dat de kwaliteit van de ouder-kind relatie in gezinnen met veel conflict en/ of geweld vaak minder is (Cummings & Davies 2010; Lo et al., 2017; Raby et al., 2017; Steketee & Doelman, 2022). Zo krijgen kinderen in gezinnen met veel geweld minder steun van hun ouders dan kinderen uit minder- of niet-gewelddadige gezinnen

(Verhoeven & Dijkstra 2010). Verder zijn er aanwijzingen dat er meer agressie en minder gevoeligheid is in de interactie tussen ouders en kind. Ook zijn de ouders minder kindgericht en minder effectief in de opvoeding (Levendosky & Graham-Berman, 1998; Steketee & Doelman, 2022).

Ander onderzoek toont de relatie aan tussen ouderlijke stress en opvoedingsproblemen (Bancroft & Silverman, 2002; Kalthoff, 2020; Lusse & Kassenberg, 2022; Pels, Lünemann & Steketee, 2011; Tierolf et al., 2014). Zo hebben ouders die voortdurend te weinig inkomen en te veel schulden hebben, veel stress. Ze voelen zich psychisch steeds minder sterk en worden onzeker over hun rol als opvoeder (Kalthoff, 2020; Lusse & Kassenberg, 2022). Geenen (2007) laat in haar proefschrift zien dat langdurige armoede een vorm van chronische stress veroorzaakt die een negatieve invloed heeft op het psychisch welzijn van de ouders en op hun rol als opvoeders. Ook maakt stress het moeilijk om goed te kunnen reflecteren op ouderschap en opvoeden. Verder hebben ouders bij ervaren stress de neiging om méér probleemgedrag bij het kind te zien, wat vervolgens weer het gevoel van stress bij ouders verhoogt (Vanhee, 2007).

Kinderen hebben hiernaast door de problemen en ervaringen in het gezin zelf vaak problemen ontwikkeld en extra sensitiviteit en steun van ouders nodig. Dit maakt het gat tussen wat een kind nodig heeft en wat ouders kunnen bieden groter.

Uit verschillende meta analyses blijkt dat ongeveer 80 procent van de kinderen en jongeren die opgroeien in gezinnen waarin sprake is van mishandeling, verwaarlozing en huiselijk geweld een verstoorde gehechtheidsrelatie met ouders heeft. Ook een stapeling van (sociaal economische) risicofactoren als armoede, alleenstaand ouderschap, middelenmisbruik, het behoren tot een etnische achtergrond en werkeloosheid kan leiden tot een verstoorde (gedesorganiseerde) hechtingsrelatie (De Wolff & Wildeman, 2020; Hoff, 2017; Kalthoff, 2020).

In al deze situaties is de gehechtheidsfiguur die het kind nodig heeft voor bescherming bij angst en stress, tegelijk de bron van de angst (Steketee, 2017; Van IJzendoorn & Bakermans-Kranenburg, 2010). Als de ouder, door eigen stress en opeenstapeling van problemen, niet goed in staat is het kind te steunen bij het verwerken van de emoties of onvoldoende stabiliteit en sensitiviteit kan bieden in contact, kan de hechtingsrelatie verder onder druk komen te staan. Deze verstoorte hechting kan van invloed zijn op het gedrag en emotie van het kind in het contact tussen ouder en kind, maar ook de in interactie met de omgeving (Cyr et al. 2010, Granqvist et al., 2017; Van Esch, 2020).

4. Weinig zichtbaar: onvoldoende aandacht voor risico's en problemen bij het kind

Voorheen was er niet als vanzelfsprekend aandacht voor kinderen in de opvang. De begeleiding richtte zich op de ouder(s). De kinderen waren 'meegekomen' en werden niet gezien als cliënten met een eigen positie en begeleidingsbehoefte. Hierdoor was het aanbod vooral gericht op de behoeftes en doelen van ouders en minder afgestemd op de veiligheid, behoeftes en doelen van kinderen. Voor kinderen was in de vrouwenopvang vaak wel een activiteitenaanbod, maar daarin was er in de meeste gevallen onvoldoende gerichte en structurele aandacht voor de veiligheid en ontwikkeling van het individuele kind. In de maatschappelijke opvang was de dagelijkse leefomgeving in het algemeen nog minder ingesteld op kinderen. Er was onvoldoende zicht op het chronisch trauma en de schade die deze kinderen opgelopen hadden, waardoor interventies om schade te beperken te laat of niet ingezet werden en problemen zich konden verdiepen. De mogelijkheden om intergenerationele overdracht te beperken werden ook hiermee niet benut.

Aan te pakken factoren

De factoren die met Veerkracht aangepakt worden zijn:

1) Onveiligheid

Een centraal doel van Veerkracht is het bewerkstelligen van veiligheid voor het kind. Subdoelen die bij de factor veiligheid horen, richten zich op het creëren van een situatie waarin de ouders in hun leefsituatie duurzame veiligheid bieden aan hun kind (subdoel a). Ten tweede op de ouder-kindrelatie als belangrijk element in het vergroten van het

gevoel van veiligheid van het kind, de basisveiligheid, en het bevorderen van een gezonde ontwikkeling van het kind (subdoel c). Ten derde op de emotionele veiligheid, zorgen dat het kind zich veilig voelt, tijdens het verblijf in de opvang of ambulante begeleiding (subdoel b).

2) Emotionele stress bij kinderen

Veerkracht richt zich daarnaast op het verminderen van de emotionele stress, de verwarrende gevoelens en de machteloosheid die hiermee gepaard gaat en het versterken van het gevoel van kracht. Het subdoel dat bij deze factor hoort, richt zich op het versterken van het gevoel van controle op de eigen situatie door ervoor te zorgen dat het kind beter begrijpt wat er aan de hand is (subdoel c). Daarnaast op het (h)erkennen van emoties en het omgaan met emoties (subdoel d).

3) Verstoorde ouder-kindrelatie

Ouders zijn de belangrijkste personen in het bieden van veiligheid en steun voor het kind. In Veerkracht is versterken van de ouder-kind relatie dan ook een essentiële taak. Gehechtheid is daarbij een essentieel aspect. Subdoelen die samenhangen met deze factor richten zich op het vergroten van het inzicht van ouders in de impact die de situatie op het kind heeft en de steun die het kind van hen nodig heeft (subdoel g) en op het verhelderen en versterken van de ouders in hun ouder- en opvoederrol (subdoel i).

4) Onderkennen van risico's en problemen

Veerkracht brengt mogelijke problemen en risico's op het gebied van trauma, ontwikkeling, gedrag of opvoeding in kaart en schakelt (geïndiceerde) hulp in, indien nodig (subdoelen e en i). Door vroegtijdig mogelijke problemen en risico's in beeld te krijgen en waar nodig gerichte ondersteuning en hulp in gang te zetten, kan de ernst van de gevolgen van chronische stress en traumatische gebeurtenissen verminderd worden.

Verantwoording

Onderstaand schema geeft een overzicht van de risicofactoren die met Veerkracht aangepakt worden en van de doelen en de aanpak om de doelen te realiseren.

Risicofactoren	Doelen	Aanpak
1. Onveiligheid	<p>a) Het kind verkeert in een veilige situatie, zonder mishandeling, verwaarlozing of geweld</p> <p>b) Het kind ervaart veiligheid, rust en stabiliteit in de dagelijkse leefsituatie</p> <p>h) De ouder(s) zijn, zo nodig met steun van hun netwerk, in staat het kind emotionele veiligheid te bieden en te ondersteunen in zijn ontwikkeling</p>	<p>Inschatten veiligheid door middel van gesprekken en met gebruik van instrumenten</p> <p>Samenwerken met ouders en netwerkpersonen aan veiligheid - Signs of Safety benadering</p> <p>Opvoedondersteuning gericht op gehechtheid, herstel basisvertrouwen en (trauma-) sensitiviteit</p> <p>Betrekken niet-aanwezige ouder</p> <p>Leef- en opvoedklimaat</p> <p>Traumasesensitiviteit</p>

<p>2. Emotionele stress en verwarrende gevoelens</p>	<p>c) Het kind begrijpt, passend bij zijn leeftijd, ontwikkelingsniveau en belevingswereld, wat er aan de hand is en wat er gaat gebeuren in de nabije toekomst (grip op de situatie).</p> <p>d) Het kind is in staat zijn gevoelens over de gebeurtenissen te uiten en heeft grip op zijn emoties; schuldgevoel en gevoelens van machteloosheid zijn verminderd, het gevoel van kracht is vergroot.</p> <p>e) Het kind ervaart steun van personen die belangrijk voor hem zijn en heeft contact met vriendjes en vriendinnetjes.</p>	<p>Kind-gesprekken: praten over beleving kind (kindgerichte werkvormen zoals drie-huizen), uitleg en informatie geven.</p> <p>Netwerk in kaart brengen en activeren</p>
<p>3. Verstoorde ouder-kind relatie</p>	<p>g) De ouders zijn zich bewust van de gevolgen van de situatie voor hun kind en begrijpen wat het kind nodig heeft</p> <p>h) De ouder(s) zijn, zo nodig met steun van hun netwerk, in staat het kind emotionele veiligheid te bieden en te ondersteunen in zijn ontwikkeling</p> <p>i) Voor elk van de ouders is duidelijk welke rol en taak hij/zij vervult in de verzorging en opvoeding van het kind, dit geldt ook voor de niet-aanwezige ouder.</p>	<p>Ondersteuning ouderschap</p> <p>Ouder ondersteunen in het praten met het kind over ervaringen en de toekomst</p> <p>Psycho-educatie kind en ouder</p> <p>Betrekken niet-aanwezige ouder</p> <p>Opvoedondersteuning gericht op gehechtheid, herstel basisvertrouwen en (trauma) sensitiviteit</p> <p>Netwerk in kaart brengen en activeren</p>
<p>4. Onvoldoende aandacht voor risico's en problemen</p>	<p>f) Problemen en posttraumatische klachten of de risico's hierop zijn in kaart gebracht, indien nodig is passende hulp geregeld</p> <p>j) Problemen en risico's ouder-kindrelatie en opvoeding zijn in kaart gebracht, indien nodig is passende ondersteuning of hulp geregeld.</p>	<p>Intake kind</p> <p>Inschatten veiligheid, functioneren kind en opvoedsituatie door middel van gesprekken en met gebruik van instrumenten</p> <p>Screening</p> <p>Contacten / samenwerking met ketenpartners</p>

De aanpak van Veerkracht is gebaseerd op verschillende verklaringsmodellen en benaderingen. De rode draad wordt gevormd door het centrale concept veerkracht (1). Hieronder lichten we het begrip veerkracht toe en gaan we in op hoe dit concept in de interventie Veerkracht toegepast wordt. Vervolgens beschrijven we de ondersteunende theorieën en benaderingen die de aanpak onderbouwen: 2) veiligheid en gehechtheid, 3) samenwerken aan veiligheid (Signs of Safety), 4) ouderschapstheorie, 5) trauma en traumabehandeling, 6) leef- en opvoedklimaat, 7) sociale netwerktheorieën en 8) gestructureerd taxeren en beslissen.

1) Veerkracht

Als aangrijpingspunt voor herstel en verbetering richt de interventie Veerkracht zich op het versterken van de *veerkracht van het kind*. De reacties van kinderen op traumatische en ingrijpende gebeurtenissen, langdurige stress en onzekerheid zijn verschillend. Naast risicofactoren zijn ook beschermende factoren van invloed. Een belangrijke factor hierin is veerkracht. In de literatuur over veerkracht lag voorheen veel nadruk op onveranderbare factoren, zoals persoonlijke eigenschappen. In recentere literatuur ligt meer nadruk op veerkracht als een beïnvloedbaar, dynamisch proces van functioneren waarbij de kwaliteit van de sociale omgeving van het individu een rol speelt (Ioannidis et al., 2020; Luthar, Cicchetti & Becker, 2000; Segers, 2022). Veerkracht kan worden begrepen als gezond ontwikkelen ondanks bedreigingen van de gezonde ontwikkeling (Gómez, 2021; Luthar, 2003; Ross et al., 2020). Veerkracht wordt in literatuur omschreven als de mogelijkheid van kinderen om gebruik te maken van interne capaciteiten, zoals een gemakkelijk temperament, en van externe middelen, zoals sociale ondersteuning (Anderson & Priebe, 2021; Ungar, 2013). Kinderen met veerkracht lijken beter in staat problemen en negatieve invloeden zodanig te verwerken dat zij hiervan in hun verdere leven niet of slechts in beperkte mate last hebben (Gómez, 2021; Ross et al., 2020; Van Yperen, 2003). Uit een meta-analyse van Alisic et al. (2014) blijkt dat 25 procent van de kinderen die een interpersoonlijke traumatische ervaring meemaakten zoals huiselijk geweld, een posttraumatische stressstoornis (PTSS) ontwikkelt. Dit betekent dat het merendeel van de kinderen voldoende veerkracht heeft om geen PTSS te ontwikkelen.

Het is bewezen dat veerkracht vergroot kan worden door middel van interventies (Bennik et al., 2019; Brunwasser, Gillham & Kim, 2009; Masten, 2018). De interventie Veerkracht werkt aan de veerkracht van het kind door zowel de persoonlijke krachten van het kind te versterken, als door de kwaliteit van de relaties en de sociale omgeving te verbeteren.

Deze elementen van veerkracht waar de interventie Veerkracht op aangrijpt, komen overeen met de beschermende en veiligheidsbevorderende factoren voor kindermishandeling in het recentelijk, op basis van onderzoek ontwikkelde Protective Factor Framework (Development Services Group, 2013). Het Protective Factor Framework noemt als de belangrijkste beschermende factoren:

- 1) intrapersoonlijke factoren (bij het kind zelf) zoals bijvoorbeeld: perspectief, beleving van eigen effectiviteit, gevoel van controle op de situatie, zelfregulerend en oplossingsgericht vermogen, positieve betrokkenheid bij activiteiten;
- 2) interpersoonlijke factoren bij de ouders zoals: opvoedvaardigheden, competenties en welzijn van ouders, alsmede positieve invloed van andere volwassenen;
- 3) omgevingsfactoren zoals een stabiele woonsituatie en een positieve schoolomgeving.

De interventie Veerkracht werkt aan versterking van de intrapersoonlijke factoren door onder meer het verminderen van negatieve emoties en gedachten van het kind die het gevoel van kracht en steun kunnen aantasten. Begeleiders benadrukken, samen met ouders, dat het kind geen schuld heeft aan de situatie en geven de kinderen de ruimte hun angsten, gevoelens en wensen uiten. In de contacten met het kind wordt veel aandacht besteed aan de positieve punten en sterke kanten van het kind en verder wordt kinderen de mogelijkheid geboden om nieuwe en positieve ervaringen op te doen.

De interventie Veerkracht werkt aan de interpersoonlijke factoren in de eerste plaats door ouderondersteuning te bieden. De belangrijkste bron van veerkracht bij kinderen blijkt de steun van een ouder of verzorger te zijn (Masten, 2018). Rutten et al. (2013) stellen dat veilige gehechtheid een significante bouwsteen voor veerkracht is en dat het in geval van tegenslagen bijdraagt aan een goede aanpassing en herstel. Onderzoek naar veerkracht bij kinderen uit risicogroepen liet zien dat veerkrachtige kinderen ten minste één hechte relatie hadden met een verzorger of rolmodel. Een veilige, consistente en verzorgende omgeving vergroot iemands vermogen om te kunnen omgaan met stressvolle gebeurtenissen (Masten, 2018; Segers, 2022; Ungar, 2013).

Met de interventie Veerkracht ondersteunen begeleiders de ouders in de omgang met hun kind en stimuleren zij ouders om met hun kind te praten over wat er gebeurd is en wat dat met het kind doet. Veerkracht biedt psycho-educatie voor ouders over de gevolgen van bijvoorbeeld huiselijk geweld en maakt ouders bewust van de gevolgen van de stresssituatie en/of het geweld voor het kind en de behoefte van het kind aan steun. Met behulp van bijvoorbeeld Words & Pictures krijgen ouders hulpmiddelen aangereikt om met hun kind te praten over wat er aan de hand is en over de toekomst.

De interventie Veerkracht versterkt de omgevingsfactoren door de sociale steun te vergroten. De sociale wereld waarin kinderen leven, naast het gezin ook de school, leeftijdsgenootjes en de buurt waarin zij wonen, is eveneens een bron van veerkracht, (Loannidis et al., 2020; Luthar, Cicchetti & Becker, 2000; Masten, 2018; Rutten et al., 2013; Segers, 2022; Verhoeven & Dijkstra, 2010). Veerkracht werkt eraan dat kinderen contact kunnen hebben met personen die voor hen belangrijk zijn en waar ze terecht kunnen voor veiligheid en steun. Ook het aangaan of onderhouden van vriendschappen hoort hierbij. Daarnaast worden ouders en kind door begeleiders gestimuleerd om, bijvoorbeeld voor activiteiten in de vrije tijd, contact te maken met de sociale omgeving en gebruik te maken van de mogelijkheden die de omgeving biedt.

2) Veiligheid en gehechtheid

Veiligheid is een centraal concept in Veerkracht. Kinderen in de opvang komen allemaal uit een situatie waarin de veiligheid is aangetast. Veiligheid is een basisvoorwaarde voor het goed functioneren en positief ontwikkelen van kinderen (De Wolff & Wildeman, 2020). Dat is een belangrijk inzicht uit de gehechtheidstheorie van Bowlby (1988). Ook recente literatuur laat zien dat als kinderen in onveiligheid zijn, of dit zo ervaren, de 'motor' van de ontwikkeling die elk kind in zich heeft wordt afgeremd (Cherry, 2019; Lombardo, 2017; Riksen-Walraven, 2000). Daarnaast wordt, zolang er daadwerkelijk onveiligheid is, steeds nieuwe en diepere schade toegebracht. Juist in periodes van spanning en angst komt de gehechtheidsrelatie tot uitdrukking (Spruit et al., 2018; Van IJzendoorn & Bakermans-Kranenburg, 2010). Kinderen zijn afhankelijk van betrouwbare volwassenen als buffer tegen stress en voor de regulatie van negatieve gevoelens bij spanning en angst. Herstel van veiligheid en het realiseren van duurzame veiligheid samen met de ouder(s) is dan ook het hoofddoel van Veerkracht. De ondersteuning die Veerkracht biedt aan ouders richt zich onder meer op de sensitiviteit van ouders en opvoeders en het verbeteren van de interactie tussen ouder en kind. Hierdoor kan de gehechtheid verbeteren en daarmee het gevoel van veiligheid en het basisvertrouwen van het kind groeien. Dit is een belangrijke voorwaarde voor herstel en ontwikkeling bij kinderen (De Wolff & Wildeman, 2020).

3) Samen werken aan veiligheid: Signs of Safety benadering

In Veerkracht wordt de Signs of Safety benadering, ontwikkeld in Australië door Turnell & Edwards (1997), als handvat gebruikt voor het realiseren van veiligheid, samen met de ouders. Met de ouders worden de risico's en de positieve factoren met betrekking tot de veiligheid van het kind in beeld gebracht en door de ouders, kinderen en hulpverlener wordt een veiligheidsplan opgesteld. In regelmatige evaluaties wordt erop toegezien dat het veiligheidsplan wordt nageleefd en waar nodig bijgesteld. Kern van de Signs of Safety benadering is een respectvolle en open samenwerkingsrelatie tussen hulpverlener en ouders. De ouders worden nadrukkelijk gestimuleerd mee te denken en hun visie te geven over de (on)veiligheid voor het kind en wat zij en belangrijke anderen kunnen doen om de veiligheid te verbeteren. Hierdoor wordt aan een duurzame vorm van veiligheid gewerkt, die de basis heeft in de leefomgeving en context van het kind en het gezin, en gedragen wordt door het gezin, zoals ook recente literatuur laat zien (Turnell and Murphy, 2017).

Signs of Safety is gebaseerd op (kortdurende) oplossingsgerichte therapie, met als doel dat het kind in het gezin veilig op kan groeien (Signs of Safety, 2019).

Onderzoek naar Signs of Safety geeft aanwijzingen dat deze benadering de relatie van hulpverlener en het gezin en netwerk verbetert en dat ouders en kinderen zich beter

betrokken voelen bij het proces. Ook het aantal kinderschermingsmaatregelen en uithuisplaatsingen alsook de recidivekans van mishandeling neemt met Signs of Safety af (Reekers et al., 2018). De tevredenheid over de hulp ligt hoger bij gezinnen die met Signs of Safety te maken kregen dan bij gezinnen die deze aanpak niet kregen. Hulpverleners blijken bovendien beter in staat om ouders te betrekken bij het bedenken van oplossingen om de veiligheid van hun kinderen te vergroten (Bartelink, Ten Berge & Van Yperen, 2013).

4) Ouderschapstheorie

Veerkracht ondersteunt ouders om een goede ouder te zijn en bevordert de relatie tussen ouder en kind. Uitgangspunt van Veerkracht is dat ouders verantwoordelijk zijn en blijven voor hun kind en dat de ouders voor het kind de belangrijkste krachtbron zijn. Daarbij is er veel aandacht voor het ouderschap. Lector Ouderschap en Ouderbegeleiding Carolien Gravesteijn (Van den Braak, 2014) stelt dat ouderschap meer is dan alleen opvoeden. Het gaat ook om de ouderschapsbeleving, elke ouder heeft zijn eigen zorgen, wensen, problemen en karaktereigenschappen. En naast de opvoeding hebben ook de domeinen werk, partnerrelatie, (geestelijke) gezondheid en sociale contacten grote invloed op het leven van ouders. Ouderschap kan ook twijfel, zorgen en een gevoel van druk opleveren en daardoor is voor veel ouders extra ondersteuning een gewenste toevoeging (Bucx & Roeters, 2018). Veerkracht ondersteunt ouders in hun ouderschap. De interventie gaat uit van de bufferprocessen voor ouderschap die Van der Pas (2005) noemt: erkenning van ouderschap door de gemeenschap, ondersteuning bij de alledaagse zorg, het innemen van een metapositie door de ouder (afstand nemen, reflecteren) en positieve momenten in het ouderschap. Veel ouders in de opvang ontberen de sterkste groeistof voor ouderschap, 'goede ouder' - ervaringen, positieve momenten tussen ouder en kind, die plezier geven en de band bevestigen (Dijkstra, 2008). Veerkracht steunt ouders in hun ouderschap door bevestiging en erkenning te geven in het ouderschap, positieve punten te benoemen en ouders deze te laten herkennen. Medewerkers geven ouders handvatten om positieve momenten in het contact met het kind te creëren en de kwaliteit van de ouder-kind interactie te verbeteren.

Als niet beide ouders met het kind meegekomen zijn naar de opvang, wordt in Veerkracht altijd onderzocht wat de betrokkenheid kan zijn van de andere ouder. Waar mogelijk wordt de betrokkenheid van deze ouder geactiveerd en de ouderrol verduidelijkt en/of versterkt. Als het mogelijk is wordt het contact tussen ouder en kind hersteld, hierbij wordt rekening gehouden met de behoefte en mogelijkheden van het kind. In de vrouwenopvang gaat het in de meeste gevallen om de mishandelende ouder, vaak de vader. Ondanks dat het uitgangspunt is om het vader-kind contact zo snel mogelijk te herstellen en op te starten, is het belangrijk dat professionals de tijd nemen om een goede afweging te maken over de veiligheid van het kind. Het is belangrijk dat het contact tussen vader en kind vormgegeven wordt vanaf het moment dat moeder en kind in de opvang aankomen vanwege huiselijk geweld (Lünnemann et al., 2023). De ouderrol van de pleger is onderbelicht, terwijl deze belangrijk is, zeker ook voor de kinderen (Dijkstra, 2011). Hoewel kinderen soms bang zijn voor de mishandelende ouder, missen ze deze ook (Verhoeven & Dijkstra, 2010). Jeffrey Edleson, hoogleraar en directeur van het Minnesota Centre Against Violence and Abuse pleit er in een interview voor om gewelddadige mannen verantwoordelijk te maken voor hun rol als vader (Geurts, 2009).

5) Trauma en traumabehandeling

Vanuit theorieën en onderzoek op het gebied van trauma en traumabehandeling krijgt het belang van veiligheid veel nadruk. Veerkracht gaat uit van de gefaseerde benadering bij trauma, die bestaat uit de stappen stabilisatie, psycho-educatie, traumaverwerking en integratie (Struik, 2010). In Veerkracht ligt het accent op stabilisatie, psycho-educatie en een eerste aanzet tot verwerking. Hiervoor is vooral belangrijk dat het kind zich veilig kan voelen, dat er voldoende stabiliteit en rust is in zijn leefsituatie en dat hij terug kan

vallen op een steunende hechttingsfiguur (Struik, 2010). Veerkracht richt zich dan ook vooral op het creëren van veel veiligheid, rust en voorspelbaarheid in de dagelijkse leefsituatie (snel weer een dagelijkse routine oppakken met vaste eet-, slaap-, speel en/of schooltijden) en het bevorderen van positieve ervaringen in contacten met anderen. Traumasensitiviteit is hierin een belangrijk aspect. Dat betekent dat begeleiders zich bewust zijn van de traumatische ervaringen die kinderen gehad hebben en de impact daarvan op het kind. Door een traumasensitieve benadering kan het stressniveau bij kinderen verminderen en de veerkracht versterkt worden (De Baat & Berger, 2017; Dierickx, 2022). In Veerkracht kijken de begeleiders als het ware met een 'trauma-bril' naar het kind en proberen de emoties en gedrag van het kind te interpreteren vanuit het trauma. Van daaruit sluiten ze zoveel mogelijk aan op wat het kind nodig heeft om veiligheid te ervaren en helpen zij ouders om dat ook te doen.

Door in de kind-gesprekken te praten over gevoelens en uitleg te geven over de gevoelens die de ervaringen bij het kind kunnen oproepen, helpen begeleiders het kind meer grip te krijgen op zijn emoties. Het uiten van gevoelens, het duiden van en geven van betekenis aan ingrijpende ervaringen en het feit dat het kind meer controle over de situatie kan ervaren, zijn essentiële elementen van traumaverwerking (Cohen, Mannarino & Murray, 2011; Dierickx, 2022; Struik, 2010). Ook het praten over wat er in de toekomst gaat gebeuren, wat de ouder daar wel en niet over weet en wat dit betekent voor het kind, is belangrijk.

Behandeling maakt geen deel uit van Veerkracht. Als een begeleider signaleert dat traumabehandeling wellicht nodig is, leidt deze kind en ouder toe naar externe hulp.

6) Positieve leef- en opvoedomgeving

Behalve het realiseren van een veilige situatie zonder mishandeling en geweld, is het realiseren van een positieve leef- en opvoedomgeving in de opvang in Veerkracht een belangrijk element om kinderen zich veilig te kunnen laten voelen en om veerkracht te bevorderen. Het verblijf in de opvang, vaak in een groep met andere ouders en kinderen die in een stressvolle situatie verkeren, is allesbehalve gunstig voor kinderen. Daarnaast worden ze in sommige opvangsituaties geconfronteerd met volwassenen met verschillende vormen van problematiek.

Van der Helm (2011) wijst op de werkzame invloed van een positief leefklimaat in residentiële voorzieningen op kinderen en jongeren. Een voorspelbare en 'zo gewoon mogelijke' omgeving kan stabiliserend werken (Harder et al., 2020; Leipoldt et al., 2020; Van der Helm & Raemdonck, 2016). De kwaliteit van het leefklimaat in residentiële jeugdhulp blijkt invloed te hebben op de behandeluitkomsten en ontwikkelingsuitkomsten, op basis van de mate waarin aan basisbehoeften wordt voldaan (Van der Helm, Kuiper & Stams, 2018).

Veerkracht geeft aanwijzingen hoe medewerkers, samen met de ouders, binnen de context van de opvang een zo goed mogelijk pedagogisch klimaat kunnen bevorderen dat tegemoet komt aan de basisbehoeften van kinderen en veiligheid en structuur biedt. Voor het pedagogisch klimaat hanteert Veerkracht de zes uitgangspunten voor een goed pedagogisch klimaat (Jongepier et al., 2010):

- Veiligheid en emotionele ondersteuning: sensitieve responsiviteit
- Autonomie en ruimte: ruimte en kansen om zelf keuzes te maken en initiatieven te nemen
- Structuur en grenzen: duidelijkheid en voorspelbaarheid bieden
- Informatie geven en uitleggen: het kind helpen om grip op de situatie te krijgen
- Interacties met andere kinderen: stimuleren van positieve contacten met andere kinderen
- Relatie en interacties tussen kind en ouder(s): stimuleren van positief contact tussen kind en ouder.

De uitgangspunten sluiten aan op de vier indicatoren die Van der Helm (2011) in onderzoek heeft gevonden, te weten: ondersteuning, groei, structuur zonder repressie en een goede onderlinge sfeer tussen kinderen in de opvang. In recent onderzoek hebben

Van der Helm et al. (2021) een extra (vijfde) indicator gevonden, namelijk de fysieke leefomgeving.

Onderzoek toont aan dat een open leefklimaat op basis van bovenstaande factoren bijdraagt aan een groter gevoel van eigen invloed op gebeurtenissen en een versterkte en actieve manier van coping (Neimeijer et al., 2021; Van der Helm, 2011; Van der Helm et al., 2021).

In Veerkracht worden ook aanwijzingen gegeven voor het kindvriendelijk en veilig maken van de fysieke omgeving in de opvang, zowel binnen als buiten. Uit veel onderzoek blijkt dat een opgeruimde en schone omgeving met voldoende frisse lucht en bewegingsvrijheid nodig zijn voor het gevoel van welbevinden van kinderen. Een verwaarloosde omgeving geeft aan kinderen het signaal af dat 'niets er meer toe doet' (Van der Helm, 2011). Daarnaast komt uit divers onderzoek naar voren dat zelfs een klein beetje natuur en 'groen' al een positieve bijdrage levert aan een gezonde ontwikkeling van kinderen en aan verlaging van stress (Mieras, 2014).

7) Sociale netwerktheorieën

Sociale steun wordt in de literatuur vaak genoemd als een belangrijke beschermende factor in gezinnen. Om goed om te kunnen gaan met spanningen, is een effectief sociaal netwerk nodig (Baars, Uffing & Dekkers, 1990; Matthieu & Carbone, 2020; Palmer et al., 2019). Door Van der Pas (2005) wordt sociale steun genoemd als belangrijke buffer voor gezinnen die kampen met ernstige stress of geweld. Een sociaal netwerk dat bij de zorg rond het gezin is betrokken, de aanwezigheid van voldoende sociale steun en een netwerk dat zich medeverantwoordelijk voelt voor de opvoeding van de jeugdigen, vormen belangrijke beschermende factoren, ook bij multiprobleemgezinnen (Kesselring, 2019; Zoon & Berg-Le Clerq, 2013). In de krachtgerichte begeleiding van vrouwen in de vrouwenopvang is het betrekken van hulpbronnen uit het netwerk altijd een onderdeel. Veerkracht kijkt ook vanuit het kindperspectief naar het sociale netwerk en brengt dit vanuit dat perspectief in kaart. Dit betekent dat er vooral gekeken wordt naar netwerk dat steun voor het kind kan leveren.

Een bevinding van nieuwe benaderingen in de jeugdbescherming, zoals de in Overijssel ontwikkelde aanpak VERVE² en de doorontwikkeling hierop SAVE³, is dat de vraag: 'Wie vindt het belangrijk dat het goed gaat met dit kind?', vaak nieuwe perspectieven oplevert (Van Montfoort en Slot, 2013). Ook het richten van de betrokkenheid van het netwerk op het meedenken en pas in tweede instantie op het 'mee-doen' geeft vaak meer ruimte om netwerk te mogen en kunnen betrekken. De medewerker bevraagt ook het kind naar het sociale netwerk en de mogelijkheden en wensen voor steun, bijvoorbeeld door middel van een bolletjesschema.

² VERVE staat voor Veiligheid En Regie Voor Elk

³ SAVE staat voor Samen Werken aan Veiligheid

8) Gestructureerd taxeren en beslissen

Kinderen in de opvang hebben een aanzienlijk verhoogd risico op het ontwikkelen van problemen als gevolg van de chronische stress, onveiligheid en ingrijpende gebeurtenissen. Instrumenten kunnen helpen zicht te krijgen op de veiligheid van de jeugdige en op mogelijke risico's voor diens veiligheid en/of ontwikkeling (De Beuf, De Ruiters & De Vogel, 2018; NJI, 2017; Van der Put, Assink & Stams, 2016). Het is te zien als een gestructureerde manier van gegevens verzamelen. Dit voorkomt blinde vlekken van de hulpverlener en richt de aandacht op alle relevante factoren, waardoor verschillende signalen in samenhang kunnen worden gezien. Dit bevordert het nemen van de juiste beslissingen over het inzetten van hulp (Lubbers & Van Oostenbrugge, 2019; NJI, 2017; Van Rooijen & Bartelink, 2010) in een vroeg stadium. Daarnaast bevordert het de inschatting van de veiligheid van het kind. In Veerkracht wordt gebruik gemaakt van een aantal screeningsinstrumenten op het gebied van veiligheid en ontwikkeling die op een gestructureerde manier risico's en zorgen in kaart kunnen brengen en een globaal overzicht geven van de aanwezigheid van eventuele problemen. Waar nodig wordt, uiteraard in nauwe afstemming met de ouders, nader onderzoek en/of hulp in gang gezet. Het is belangrijk op te merken dat instrumenten nooit het gesprek met ouders en kinderen of de professionele blik van de hulpverlener vervangen. Ze moeten alleen worden gezien als aanvulling op het professionele oordeel van de hulpverlener (Bartelink, Ten Berge & Prakken, 2017; NJI, 2017).

4. Onderzoek

Onderzoek naar de uitvoering

- a) **Procesevaluatie Veerkracht (2023)**. Geschreven door B. Riegman & R. Kreuning, uitgegeven door VanMontfoort in Woerden
- b) Informatie is verzameld via een online enquête aanvullend op de rapportage van de basis-set kwalitatieve gegevens die jaarlijks wordt uitgevraagd door Valente onder al haar leden. In totaal hebben 31 organisaties de enquête ingevuld (één enquête per organisatie). Hiervan hebben 21 organisaties Veerkracht helemaal of gedeeltelijk geïmplementeerd. Dit betreft 8 organisaties die MO aanbieden, 10 die VO aanbieden en 3 die MO en VO aanbieden. Organisaties die Veerkracht gedeeltelijk hebben geïmplementeerd hebben (nog) niet alle organisatorische voorwaarden en/of uitvoering van de alle vijf de kerntaken gerealiseerd.

c) *Bereik*

In 2022 zijn in ieder geval 2.054 kinderen (0 tot 18 jaar) bereikt met Veerkracht in de vrouwenopvang en 2.105 in de maatschappelijke opvang. Zij ontvangen zorg van één van 19 (van de 21) organisaties die Veerkracht (gedeeltelijk) uitvoeren. Van twee organisaties zijn geen aantallen bekend. Er is geen zicht op het aantal locaties dat Veerkracht uitvoert en hoeveel daarvan de enquête heeft ingevuld. In 2022 zaten totaal 5.039 kinderen in de vrouwenopvang of maatschappelijke opvang

Uitvoering

Van de vijf kerntaken van Veerkracht is de kerntaak Samenwerken externe hulp en begeleiding het meest gerealiseerd en vervolgens de kerntaak Positief leef- en opvoedklimaat. De kerntaak die het minst volledig is gerealiseerd is Betrekken van het netwerk. Ouders worden over het algemeen wel gewezen op en ondersteund in de mogelijkheden die er zijn in de sociale omgeving.

Resultaten De uitvoerende organisaties geven aan dat de volgende resultaten van Veerkracht voor meer dan 50% (bijna) helemaal gerealiseerd zijn:

- ✓ Door het werken met Veerkracht hebben we goed inzicht in hoe het met een kind gaat en wat het nodig heeft.
- ✓ Door het werken met Veerkracht ervaren we dat kind- en gezinswerkers echt iets kunnen betekenen voor kinderen in de opvang.
- ✓ Door het werken met Veerkracht bieden we goede begeleiding aan kinderen.
- ✓ Door het werken met Veerkracht is de kwaliteit van het leefklimaat voor kinderen in onze opvang goed.
- ✓ Door het werken met Veerkracht is de veiligheid van het kind geborgd.
- ✓ Het werken met Veerkracht draagt bij aan verbetering van de relatie tussen ouder en kind.
- ✓ Het werken met Veerkracht zorgt voor meer plezier en welbevinden van kinderen.
- ✓ Het werken met Veerkracht draagt bij aan een betere verwerking van wat het kind heeft meegemaakt.
- ✓ Door het werken met Veerkracht zijn ouders beter in staat de veiligheid voor hun kind te waarborgen.

Bevorderende en belemmerende factoren

De grootste belemmering die organisaties ervaren in het uitvoeren van Veerkracht is tijd- en werkdruk. Andere belemmeringen en zwakke punten die worden genoemd zijn het gemis van vervolgentrainingen en verdiepende bijeenkomsten en financiering van Veerkracht. Dit onderschrijft onder andere het belang van het uitdragen van de beschikbaarheid van de aanvullende modules.

De meest bevorderende factoren voor het uitvoeren van Veerkracht zijn draagvlak van de eigen organisatie, de basistraining, de praktische tools en de beschikbaarheid van een interne Veerkrachtdeskundige.

- a) **Ben ik in beeld? Onderzoek naar aandacht en zorg voor kinderen in de Maatschappelijke Opvang (2018)**. Geschreven door D. Radema, en L. Torregrosa, uitgegeven door VanMontfoort in Woerden.
- b) Het onderzoek bestaat uit twee onderdelen:
 - Landelijke inventarisatie via een online enquête: in welke mate is aandacht en zorg voor kinderen in maatschappelijke opvang-instellingen gerealiseerd? Hiervoor zijn als indicatoren de kernelementen van Veerkracht gebruikt. Ook is expliciet gevraagd of de instelling met Veerkracht werkt. Met de enquête zijn in totaal 25 van de aangeschreven organisaties (89%) bereikt.
 - *Case study* bij De Tussenvoorziening via documenten en interviews: hoe lukt het deze organisatie om aandacht en zorg voor kinderen te realiseren en hoe ervaren betrokkenen dit? Interviews met kinderen (n=15), ouders (n=10), medewerkers en management (n=10) en externe *stakeholders* (n=3).
- c) De maatschappelijke opvanginstellingen signaleren al langere tijd een toename van het aantal aanmeldingen van gezinnen met kinderen. Relevante uitkomsten op het gebied van Veerkracht zijn als volgt.
 - De meeste instellingen zien Veerkracht als de interventie om de aandacht en zorg voor kinderen te realiseren. Ongeveer 60% van de instellingen zegt met Veerkracht te werken, in de meeste gevallen worden enkele elementen van Veerkracht toegepast.
 - Het meest (ruim 82%) komt voor dat de instelling aandacht besteedt aan de leefomgeving voor kinderen (ruimte, veiligheid, inrichting). Soms zijn er activiteiten voor kinderen in de opvang.
 - Van de instellingen heeft 63% aandacht voor het kind bij de intake, de mate waarin verschilt.
 - Ongeveer 33% brengt altijd systematisch de veiligheid van het kind in kaart, enkele instellingen doen dat nooit, de andere doen het soms wel, soms niet.
 - In 27% van de instellingen wordt vaak of altijd gewerkt met een actieplan voor het kind, bij 27% gebeurt dit nooit en 45% doet het soms.
 - De meeste instellingen ondersteunen de ouders in de relatie met hun kind en de opvoeding, slechts enkele doen dit soms of nooit.
 - Minder dan de helft van de instellingen (ongeveer 40%) heeft aandacht voor de niet-meegekomen ouder.

Aandacht en zorg voor kinderen bij De Tussenvoorziening

De Tussenvoorziening springt er in gunstige zin uit ten opzichte van het landelijk beeld. Hoewel ook hier de financiering een knelpunt is, lukt het De Tussenvoorziening, onder meer met projectsubsidies van fondsen, om structureel aandacht en zorg voor kinderen te realiseren.

De Tussenvoorziening werkt met Veerkracht. De organisatie heeft de werkprocessen, die volledig zijn gebaseerd op Veerkracht en de basismethodiek Krachtwerk, uitgewerkt in wat bij De Tussenvoorziening de Gezinsmethodiek heet.

Ervaringen van begeleiders

Gezinsbegeleiders merken op dat door met Veerkracht te werken het hele systeem wordt gezien. De begeleiders bekijken wat het kind nodig heeft en aan de hand daarvan wordt, in overleg met de ouders, een actieplan opgesteld. Begeleiders ervaren dat ze met de werkwijze kinderen goed in beeld hebben en dus ook zicht hebben op de veiligheid. Volgens de begeleiders is het kind-gesprek een tool die veel oplevert. Kinderen kunnen hun wensen benoemen en zeggen wat ze willen (doen) in het leven. Door de kind-gesprekken krijgt het kind het gevoel dat hij of zij (ook) belangrijk is.

Ervaringen van ouders en kinderen

Ouders en kinderen zijn tevreden over de begeleiding die zij krijgen bij De Tussenvoorziening. Zij zijn positief over de werkwijze van De Tussenvoorziening, de activiteiten voor kinderen die twee keer per week georganiseerd worden op de crisisopvang en over de kind-gesprekken. Het duidelijk informeren van ouders en het geven van uitleg over het doel van de kind-gesprekken, maakt dat ouders na twijfel vaak toch toestemming geven. De gesprekken hebben volgens ouders en kinderen een zichtbare meerwaarde. De kinderen vinden het fijn om extra aandacht te krijgen, met iemand te kunnen praten en leuke dingen te doen met hun eigen begeleider.

Knelpunten

Een knelpunt dat De Tussenvoorziening signaleert, is dat de begeleiding van kinderen bovenop de bestaande *caseload* van de gezinsbegeleiders komt. De gezinsbegeleiders richten zich op alle leefgebieden en vinden dat zij onvoldoende toekomen aan het bespreken van de opvoeding van het kind. Door een tekort aan financiële middelen kan De Tussenvoorziening bovendien (nog) niet met alle kinderen van gezinnen die ambulante begeleid worden, kind-gesprekken voeren. Er wordt hard aan gewerkt om dat wel te realiseren.

- a) **Kinderen in beeld in de vrouwenopvang. Verslag van een evaluatie van Veerkracht (2015).** Geschreven door I. Alarcon, M. van Brummen en N. Jongepier, uitgegeven door VanMontfoort in Woerden.
- b) Voor het onderzoek zijn 24 organisaties voor vrouwenopvang benaderd die bekend waren bij de Federatie Opvang. De gebruikte onderzoeksmethoden zijn:
 - een landelijke online enquête onder directeuren vrouwenopvang en onder projectleiders / contactpersonen Veerkracht
 - interviews met begeleiders (n=8), kinderen (n=21), moeders (n=5) en vaders (n=3) in vier instellingen
 - een focusgroep met begeleiders, stafmedewerkers en leidinggevenden.
 -
- c) *Bereik*

Een uitkomst van het onderzoek is dat 17 van de 24 (twee derde) van de benaderde organisaties Veerkracht geïmplementeerd hebben. Eén organisatie heeft Veerkracht nog niet geïmplementeerd, maar is wel van plan om dat in 2016 te gaan doen. Van de overige zes organisaties is geen respons ontvangen. In de instellingen waar Veerkracht geïmplementeerd is, worden vrijwel alle kinderen en hun ouders bereikt. Uitzonderingen zijn bijvoorbeeld kinderen en moeders die slechts een zeer korte tijd in de opvang verblijven.

Uitvoering

Er zijn verschillen tussen de instellingen in de mate waarin ze de onderdelen en hulpmiddelen van Veerkracht toepassen. Door knelpunten op het gebied van formatie en financiering lukt het een deel van de instellingen niet om alle onderdelen van Veerkracht uit te voeren. De kern van Veerkracht wordt wel uitgevoerd in de meeste instellingen: specifieke aandacht voor elk kind in de intake, screening, contact met de vader, veiligheidsplan, ondersteuning van de ouders. In die instellingen waar Veerkracht niet volledig wordt uitgevoerd, hebben medewerkers wel de visie en uitgangspunten van Veerkracht geadopteerd en is de beoogde cultuuromslag, in de zin van een sterkere gerichtheid op kind en opvoeding, bereikt.

Meningen en ervaringen uitvoerders

De uitvoerders (begeleiders, leidinggevenden) zijn zeer tevreden over Veerkracht. De informatie, handleidingen en hulpmiddelen van Veerkracht worden positief gewaardeerd. De invoering van Veerkracht heeft in alle organisaties tot substantiële verbetering van de begeleiding van kinderen en ouders en van het leef- en opvoedklimaat geleid. De grootste verbetering is geconstateerd in het contact tussen het kind en de vader. Eerder

gebeurde dat nauwelijks, nu wordt in de meeste gevallen wel contact met de vader gelegd. Een belangrijke verbetering die daarnaast geconstateerd wordt, is dat er meer oog is voor de veiligheid en de ondersteuningsbehoefte van het kind. Begeleiders hebben sneller en beter zicht op het kind en wat het nodig heeft. Als er extra hulp nodig is, gebeurt dat meestal sneller dan voorheen. Door de gesprekken en activiteiten met het kind zien de betrokkenen dat het kind beter zijn emoties en verhalen kwijt kan. Daarnaast wordt geconstateerd dat ouders zich door de ondersteuning die zij krijgen, meer bewust worden van wat hun kind heeft meegemaakt en beter kunnen inspelen op wat het kind nodig heeft.

Meningen en ervaringen kinderen en ouders

Ook de kinderen en moeders zijn overwegend positief over Veerkracht. De meeste kinderen en ouders waarderen de speciale aandacht voor het kind. De meningen van de geïnterviewde vaders zijn verschillend.

Verbeterpunten

Als knelpunt wordt ervaren dat Veerkracht te uitgebreid en daardoor lastig volledig uit te voeren is. Er is behoefte aan meer eenduidigheid over wat de kernpunten van Veerkracht zijn die in alle gevallen moeten worden toegepast en welke activiteiten en hulpmiddelen facultatief ingezet kunnen worden. Ook is het wenselijk een aantal hulpmiddelen aan te passen om de gebruiksvriendelijkheid te vergroten.

De uitkomsten van het onderzoek zijn gebruikt voor de doorontwikkeling van Veerkracht in 2017. In de doorontwikkelde interventie is focus aangebracht aan de hand van kerntaken die altijd dienen te worden uitgevoerd. De hulpmiddelen zijn hieraan aangepast.

5. Samenvatting Werkzame elementen

- Veerkracht zorgt ervoor dat kinderen in de opvang gerichte aandacht en begeleiding krijgen die aansluit bij hun behoefte.
- Veerkracht werkt aan de hand van de Signs of Safety benadering samen met de ouders om veiligheid voor het kind te bewerkstelligen.
- Veerkracht bevordert de emotionele veiligheid van het kind door een veilig en positief leefklimaat te bieden en ouders ervan bewust te maken hoe zij kunnen bijdragen aan veiligheid en welbevinden van hun kind.
- Veerkracht ondersteunt kinderen bij de verwerking van de meegemaakte *life events*, zoals geweld, verhuizing en scheiding, door traumasensitief handelen. De interventie versterkt hun veerkracht door, met behulp van passende en creatieve gesprekstechnieken zoals de Drie Huizen-methode, kinderen de ruimte te geven om zich te uiten en schuldgevoel en gevoelens van machteloosheid weg te nemen, zodat kinderen meer grip krijgen op hun situatie.
- Veerkracht ondersteunt de ouders in hun ouder- en opvoederrol, betreft waar mogelijk een niet-aanwezige ouder, biedt psycho-educatie om ouders bewust te maken van wat hun kind nodig heeft en stimuleert de ouders om met hun kind te praten over wat er gebeurd is en wat er in de toekomst gaat gebeuren.
- Veerkracht brengt het netwerk van het kind in kaart en stimuleert contact met personen die voor het kind belangrijk zijn.
- Veerkracht screent het kind, waardoor mogelijke problemen en posttraumatische klachten in beeld komen en tijdig aangepakt kunnen worden.

6. Aangehaalde literatuur

Alarcon, I., Brummen, M. van & Jongepier, N. (2015). *Kinderen in beeld in de vrouwenopvang*. VanMontfoort.

Anderson, K., & Priebe, S. (2021). Concepts of resilience in adolescent mental health research. *Journal of Adolescent Health, 69*(5), 689-695.
<https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2021.03.035>

Baars, H., Uffing J. & Dekkers, G. (1990). *Sociale Netwerkstrategieën in de sociale Psychiatrie. Een handleiding voor de geestelijke gezondheidszorg*. Bohn Stafleu Van Loghum.

Bal, L. (2023). *Nadelige Effecten van Loyaliteitsconflicten en de Rol van Ouderlijke Warmte bij Kinderen uit Gescheiden Gezinnen: Een Onderzoek naar Internaliserende Problemen* (Master's thesis).

Bancroft, L. & Silverman, J. (2002). *The batterer as parent: Addressing the impact of domestic violence on family dynamics*. Sage.

Bartelink, C., Berge, I. ten & Yperen, T. van (2013). *Beslissen over effectieve hulp: wat werkt in indicatiestelling?* Nederlands Jeugdinstituut.

Bartelink, C., Berge, I. ten & Prakken, J. (2017). *Veiligheid en risico's inschatten: wat helpt? Zin en onzin van risicotaxatie-instrumenten*. Nederlands Jeugdinstituut.

Beer, Verlinden, Boer en Lindauer, (2013). *Classificatie, screening en diagnostiek van kinderen en adolescenten met traumagerelateerde problematiek*. De Bascule.

Bellis, M. A., Hughes, K., Ford, K., Rodriguez, G. R., Sethi, D., & Passmore, J. (2019). Life course health consequences and associated annual costs of adverse childhood experiences across Europe and North America: a systematic review and meta-analysis. *The Lancet Public Health, 4*(10), e517-e528. [https://doi.org/10.1016/S2468-2667\(19\)30145-8](https://doi.org/10.1016/S2468-2667(19)30145-8)

Bennik, E., Glashouwer, K., Neimeijer, R., Elgersma, H., & de Jong, P. (2019). Bekijk jezelf door een roze bril: Een online preventieve interventie gericht op het versterken van psychische veerkracht in jongeren [Look at yourself through rose-coloured glasses]. *Gedragstherapie, 52*(2), 146-165.

Bowlby, J. (1988). *A Secure Base: Clinical Applications of Attachment Theory*. Routledge

Brilleslijper-Kater, S., Beijersbergen, M., Asmoredjo, J., Jansen, C. & Wolf, J. (2010). *Meer dan bed, bad, broodje pindakaas. Profiel, gezondheid, welzijn en begeleiding van kinderen in de vrouwenopvang en de maatschappelijke opvang*. SWP.

Brunwasser, S., Gillham, J. & Kim, E. (2009). A meta-analytic review of the Penn Resiliency Program. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 77*, 1042-1054.

Brussen, A. & Van der Kleij (2018). *Trainershandleiding Basistraining Veerkracht*. VanMontfoort.

Bucx, F. en A. Roeters (2018). De gezinsagenda. In: A. Roeters (red.), *Alle ballen in de lucht. Tijdsbesteding in Nederland en de samenhang met kwaliteit van leven* (p. 102-120). Sociaal en Cultureel Planbureau.

Cherry, K. (2019, 17 juli). How Attachment Theory Works. Verywell Mind. Geraadpleegd op 12 december 2023 van <https://www.verywellmind.com/what-is-attachment-theory2795337>

Cohen, J., Mannarino, A. & Murray, L. (2011). Practical Strategies: Trauma-focused CBT for youth who experience ongoing traumas. *Child Abuse & Neglect*, 35, 637-646.

Cummings, E., & Davies, P.(2002). 'Effects of marital conflict on children: recent advances and emerging themes in process-oriented research.' *J Child Psychol Psychiatry*. 2002 Jan;43(1):31-63.

Cummings, E. & Davies, P. (2010). *Marital conflict and children: An emotional security perspective*. The Guilford Press.

Cyr, C., Euser, E., Bakermans-Kranenburg, M., & van IJzendoorn, M. (2010). Attachment security and disorganization in maltreating and high-risk families: A series of meta-analyses, *Development and Psychopathology*, 22,87-108.

Development Services Group (2013). Protective factors for Populations Served by the administration on children, youth and families: A literature review and theoretical framework. Development Services Group, Inc.

De Baat, M. & Berger, M. (2017). Hoe begeleid je kinderen en jongeren met complex trauma in gezinsvervangende woonsituaties? Handvatten voor jeugdprofessionals en pleeg- en gezinshuisouders. Nederlands Jeugdinstituut.

De Beuf, T. L., De Ruiters, C., & De Vogel, V. (2018). Krachten en kwetsbaarheden bij jongeren: Gestructureerde risicotaxatie met de START: AV. *Kind & Adolescent Praktijk*, 17, 28-35.

De Wolff, M., & Wildeman, I. (2020). Richtlijn problematische gehechtheid. Richtlijnen jeugdhulp en jeugdbescherming. Beroepsvereniging van Professionals in Sociaal Werk, Nederlands Instituut van Psychologen, Nederlandse vereniging van pedagogen en onderwijskundigen, Nederlands Jeugdinstituut.

Dierickx, S. (2022). Gids voor het bieden van trauma-sensitieve zorg in de kinderopvang. UCLL Research & Expertise.

Dijkstra, S. (2008). *Bring in the family: huiselijk geweld, vrouwenopvang en (aankomende) professionals nader beschouwd. Lectorale rede*. Avans Hogeschool.

Dijkstra, S. (2011). Slaan uit macht en uit onmacht. Mannen leren in groepswerk praten over het geweld en hun relaties met vrouwen en kinderen. *Journal of Social Intervention: Theory and Practice*, Volume 20, Issue 3, pp. 59-76.

Federatie Opvang & VanMontfoort (2018). *Implementatiehandleiding Veerkracht in de maatschappelijke opvang en vrouwenopvang*.

Felitti, V. J. (2019). Origins of the ACE study. *American journal of preventive medicine*, 56(6), 787-789.

Felitti, V. & Anda, R. (2010). The Relationship of Adverse Childhood Experiences to Adult Health, Well-being, Social Function, and Healthcare; Chapter 8. In: R. Lanius & E.Vermetten, *The Hidden Epidemic: The Impact of Early Life Trauma on Health and Disease*. Cambridge University Press.

Felitti, V. J., Anda, R. F., Nordenberg, D., Williamson, D. F., Spitz, A. M., Edwards, V., & Marks, J. S. (1998). Relationship of childhood abuse and household dysfunction to many

- of the leading causes of death in adults: The Adverse Childhood Experiences (ACE) Study. *American journal of preventive medicine*, 14(4), 245-258.
- Flikweert, M. (2016). *Room of my Own (jongeren): een online coaching tool voor jongeren*. Amsterdam: Stichting Back on Track. <http://backontrack.online/tools/room-of-my-own/>
- Geurts, E. (2009). Jeffrey Edleson: 'Gebrek aan aandacht voor vaders ook slecht voor moeder en kind'. In *Tijdschrift Kindermishandeling*. 2^e jaargang, nr. 3, september 2009, pp.24-29.
- Geenen, G. (2007). *Intergenerationele overdracht van gehechtheid bij Belgische moeders en kinderen die in extreme armoede leven: een meervoudige gevalsstudie*. Katholieke Universiteit Leuven.
- Gómez, A. (2021). Associations between family resilience and health outcomes among kinship caregivers and their children. *Children and Youth Services Review*, 127, 1-11. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2021.106103>
- Granqvist, P., Sroufe, L. A., Dozier, M., Hesse, E., Steele, M., van Ijzendoorn, M., Solomon, J., Schuengel, C., Fearon, P., Bakermans-Kranenburg, M., Steele, H., Cassidy, J., Carlson, E., Madigan, S., Jacobvitz, D., Foster, S., Behrens, K., Rifkin-Graboi, A., Gribneau, N., . . . Duschinsky, R. (2017). Disorganized attachment in infancy: a review of the phenomenon and its implications for clinicians and policy-makers. *Attachment and Human Development*, 19 (6), 534-558.
- Harder, A. T., Bastiaanssen, I. L. W., Knorth, E. J., & Kuiper, C. H. Z. (2020). Algemeen werkzame factoren en specifiek werkzame elementen in hulp en onderwijs aan uithuisgeplaatste jeugdigen. In A. Harder, E. Knorth, & C. Kuiper (Eds.), *Uithuisgeplaatste jeugdigen: Sleutels tot succes in behandeling en onderwijs* (pp. 86-100). SWP Uitgeverij.
- Hoff, S. (2017). Armoede onder kinderen – een probleemschets. Kinderombudsman.
- Huber, M., Kraak, S., Gemmel, J., & Van Vugt, M. (2023). *Methodebeschrijving & onderbouwing HAB*. Onderzoeksbureau HVO-Querido.
- Ioannidis, K., Askelund, A.D., Kievit, R. A. & Van Harmelen, A.L. (2020). The complex neurobiology of resilient functioning after childhood maltreatment. *BMC medicine*, 18(1), 1-16.
- Jongepier, N., Struijk, M., Helm, P. van der (2010); Zes uitgangspunten voor een goed pedagogische klimaat. *Pedagogisch handelen in de residentiële zorg. Jeugd en Co Kennis*, 01/2010.
- Jongepier, N. & Van der Kleij, S. (2018a). *Veerkracht. Begeleiden van kinderen en hun ouders in de opvang. Deel I Handleiding*. VanMontfoort & Federatie Opvang
- Jongepier, N. & Van der Kleij, S. (2018b). *Veerkracht. Begeleiden van kinderen en hun ouders in de opvang. Deel II Verdieping*. VanMontfoort & Federatie Opvang
- Jongepier, N. & Van der Kleij, S. (2018c). *Veerkracht. Begeleiden van kinderen en hun ouders in de opvang. Deel III Hulpmiddelen*. VanMontfoort & Federatie Opvang
- Kalthoff, H. (2020). *Opgroeien en opvoeden in armoede: 3e herziene versie*. Nederlands Jeugdinstituut.
- Kassenberg, A., & Lusse, M. (2023). Niet kunnen trakteren: Omgaan met kinderen in armoede. *De wereld van het jonge kind*, 2023(4), 22-25.

- Kesselring, M. (2019). De kracht van verbinding. Een sterke basis als fundamenteel ingrediënt in de zorg voor jeugd. In: Ouderschapskennis, jg. 22, nr. 3, p. 15-21.
- Kuiper, R, Dusseldorp, E. & Vogels, A. (2010). *A first hypothetical estimate of the Dutch burden of disease with respect to negative experiences during childhood*. TNO Quality of Life.
- Lee, S., Taylor, C. & Bellamy, J. (2012). Paternal depression and risk for child neglect in father-involved families of young children. *Child Abuse & Neglect*, 36, 461-469.
- Leipoldt, J. D., Harder, A. T., Kayed, N. S., Grietens, H., & Rimehaug, T. (2020). Determinants and outcomes of social climate in therapeutic residential youth care: A systematic review. *Elsevier*, 99(1), 429-440.
<https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2020.105664>
- Levendosky, A. & Graham-Berman, S. (1998). The moderating effects of parenting stress on children's adjustment in women-abusing families. *Journal of Interpersonal Violence*, 13, 383-397.
- Lünnemann, M., Horst van der F., Prinzie, P., Luijk, M., & Steketee, M. (2019). The Intergenerational Impact of Trauma and Family Violence on Parents and their Children. *Child Abuse & Neglect*. 96, 104-134.
- Lünnemann, M., Lünnemann, K., & Compagner, M. (2023). Vadercontact in de opvang. Verwey-Jonker Instituut.
- Lünnemann, K. & Pels, T. (2013). *Van generatie op generatie. Een literatuurstudie naar het doorbreken van geweld en de rol van opvoeding*. Verwey-Jonker Instituut.
- Lünnemann, K., Tan, S. en Los, V. (2014). *Resultaten na zes jaar. Evaluatie Verbeterplan Vrouwenopvang 2008-2014*. Verwey-Jonker Instituut.
- Lusse, M., & Kassenberg, A. (2022). *Omgaan met armoede op scholen: Handreiking voor po en vo*. Herziene druk. (2 ed.) Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.
- Luthar, S., Cicchetti, D. & Becker, B. (2000). The construct of resilience: A critical evaluation and guidelines for future work. *Child Development*, 71, 543-562.
- Luthar, S. (Ed.). (2003). *Resilience and vulnerability: Adaptation in the context of childhood adversities*. Cambridge University Press.
- Masten, A. S. (2018). Resilience theory and research on children and families: Past, present, and promise. *Journal of Family Theory & Review*, 10(1), 12-31.
- Matthieu, M., & Carbone, J. T. (2020). Collective action among US veterans: Understanding the importance of self-efficacy, collective efficacy, and social support. *Journal of Community Psychology*, 48(6), 1985-1996.
- Meijer, Y. (2018). Kiekeboem! Hulp aan het jonge kid dat opgroeit in stress en geweld. SWP.
- Mieras, M. (2014). *Een beetje natuur, grote invloed*, Factsheet in opdracht van IVN (www.ivn.nl). IVN - Natuur en Educatie.

Nanni, V., Uher, R. & Danese, A. (2012). Childhood maltreatment predicts unfavorable course of illness and treatment outcome in depression: a meta-analysis. *Am J Psychiatry*. Feb;169(2):141-51.

Neimeijer, E., Kuipers, J., Peters-Scheffer, N., Van der Helm, P., & Didden, R. (2021). "Back off means stay with me". Perceptions of individuals with mild intellectual disability or borderline intellectual functioning about the group climate in a secure forensic setting. *Journal of Intellectual Disabilities and Offending Behaviour*, 12(1), 47-60.

NJI (2017). Veiligheid en risico's inschatten: wat helpt? Nederlands Jeugdinstituut.

Palmer, A. D., Carder, P. C., White, D. L., Saunders, G., Woo, H., Graville, D. J., & Newsom, J. T. (2019). The Impact of Communication Impairments on the Social Relationships of Older Adults: Pathways to Psychological Well-Being. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 62(1), 1-21.

Van der Pas, A. (2002). Ouderbegeleiding- met of zonder positie van ouderbegeleider? *Systeemtheoretisch Bulletin* (21,1: 71-92).

Van der Pas, A. (2005). *Eert uw vaders en uw moeders. Opvoedproblemen nader verklaard. Handboek Methodische Ouderbegeleiding 3*. Uitgeverij SWP.

Pels, T., Lünemann, K. & Steketee, M. (2011). *Opvoeden na partnergeweld. Ondersteuning van moeders en jongeren van diverse afkomst*. Van Gorcum.

Van der Put, C.E., Assink, M., & Stams, G.J.M. (2016a). Het voorspellen van problematische opgroei-of opvoedingssituaties: Onderzoek naar de predictieve validiteit van de LIRIK en de ontwikkeling van een Actuarieel Risicotaxatie Instrument voor Jeugdbescherming (ARIJ). *Kind en Adolescent*, 37(3), 133-154

Raby, K. L., Labella, M. H., Martin, J., Carlson, E. A., & Roisman, G. I. (2017). Childhood abuse and neglect and insecure attachment states of mind in adulthood: Prospective, longitudinal evidence from a high-risk sample. *Development and Psychopathology*, 29(2), 347-363.

Radema, D. & Torregrosa, L. (2017). *Ben ik in beeld? Onderzoek naar aandacht en zorg voor kinderen in de Maatschappelijke Opvang*. VanMontfoort.

Reekers, S. E., Dijkstra, S., Stams, G. J. J. M., Asscher, J. J., & Creemers, H. E. (2018). Signs of effectiveness of signs of safety? - A pilot study. *Children and Youth Services Review*, 91, 177-184. Advance online publication. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2018.06.012>

Riegman, B., & Kreuning, R. (2023). *Procesevaluatie veerkracht*. VanMontfoort.

Riksen-Walraven, M. (2000). *Tijd voor kwaliteit in de kinderopvang*. SWP.

Ross, N., Gilbert, R., Torres, S., Dugas, K., Jefferies, P., McDonald, S., Savage, S., & Ungar, M. (2020). Adverse childhood experiences: Assessing the impact on physical and psychosocial health in adulthood and the mitigating role of resilience. *Child Abuse & Neglect*, 103, 1-8. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2020.104440>

Rutten, B., Hammels, C., Geschwind, N., Menne-Lothmann, C., Pishva, E., Schruers, K., Hove, D. van den, Kenis, G., Os, J. van & Wichers, M. (2013). Resilience in mental health: linking psychological and neurobiological perspectives. *Acta Psychiatr. Scand.* 128, 3-20.

Segers, D. (2022). Het verband tussen aantal ingrijpende jeugdervaringen en veerkracht: sekse als moderator? (Master's thesis).

Signs of Safety (2019). Wat is Signs of Safety. Geraadpleegd op 12 december van <https://www.signsofsafety.net/what-is-sofs>.

Spruit, A., Willems, L., Uittenbogaard, R., & Noom, M. (2018). Uitingen van veilige en onveilige gehechtheidsrelaties tussen ouders en hun jonge kind (2 t/m 5 jaar) volgens betrokkenen uit de praktijk. *Tijdschrift voor Orthopedagogiek*, 57(7/8), 308-320.

Steketee, M. (2017). De olifant in de (kinder)kamer. Intergenerationele overdracht van geweld in gezinnen: hoe doorbreken we de cirkel? Oratie uitgesproken op 13 oktober 2017 Erasmus Universiteit.

Steketee, M., & Doelman, E. (2022). Hoe bescherm je kinderen als het thuis onveilig is? Verwey-Jonker Instituut.

Steketee, M., Nederland, T., Mak, J., Gaag, R. van der, Bommel, M. van, Roebroek, L., Eerden, S. van der, Toorn, J. van den, Smits, J. & Waesberghe, E. van (2013). *Kinderen in armoede in Nederland*. Verwey-Jonker Instituut.

Stöfvel, M., & de la Rie, S. (2023). Het ontstaan van een disfunctioneel zelfbeeld. In *Trauma en disfunctioneel zelfbeeld: Begrijpen en behandelen* (pp. 27-37). Bohn Stafleu van Loghum.

Struik, A. (2010). *Slappende honden? Wakker maken! Een stabilisatiemethode voor chronisch getraumatiseerde kinderen*. Pearson Assessment and Information.

Ten Berge, I., & Bakker, A. (2009). Veilig thuis? Hulp bij het beoordelen en bespreken van veiligheid van kinderen thuis. Nederlands Jeugdinstituut.

Tierolf, B., Lünneke, K. & Steketee, M. (2014). *Doorbreken geweldspatroon vraagt gespecialiseerde hulp*. Verwey-Jonker Instituut.

Turnell A. & Edwards S. (1997). Aspiring to partnership: The signs of safety approach to child protection casework, *Child Abuse Review*, 6: 179 - 190.

Turnell, A. & Murphy, T. (2017) Signs of Safety Comprehensive Briefing Paper (4th Edition). Resolutions.

Udo, N. & Vink, C. (2017). Zo zorg je dat kinderen veilig opgroeien. 10 reflectievragen voor wijkteamprofessionals. Nederlands Jeugdinstituut.

Ungar, M. (2013). Resilience, trauma, context and culture. *Trauma, Violence & Abuse*, 14(3), 253 - 264. doi: 10.1177/1524838013487805

Vanhee, L. (2007). Weerbaar en broos: mensen in armoede over ouderschap: een verkennende kwalitatieve studie in psychologisch perspectief. Katholieke Universiteit Leuven.

Van den Braak, J. (2014). Wat maakt ouders krachtige ouders? Vijf vragen aan Carolien Gravesteyn, lector Ouderschap en Ouderbegeleiding, *Augeo Magazine - Tijdschrift Kindermishandeling en Huiselijk geweld*. Binnengehaald 30 maart 2015 van http://www.augeomagazine.nl/nl/magazine/8332/763636/5_vragen_aan_de_lector_ouderschap.html

Van der Helm, G. (2011). First do no harm. Amsterdam: SWP Publishers (proefschrift VU Amsterdam).

Van der Helm, G. H. P., Kuiper, C. H. Z., & Stams, G. J. J. M. (2018). Group climate and treatment motivation in secure residential and forensic youth care from the perspective of selfdetermination theory. *Children and Youth Services Review*, 93(1), 339-344.

Van der Helm, P. & Raemdonck, K. (2016). Residentiële behandeling en leefklimaat. In: R. Didden, P. Troost, X. Moonen & W. Groen (redactie). *Handboek psychiatrie en verstandelijke beperking*. De Tijdstroom.

Van der Helm, P. H. P., Roest, J., Dekker, A., Van Miert, V., Klapwijk, G., & Kuiper, C. H. Z. (2021). Handleiding herziene versie leefklimaatvragenlijst: Group climate inventory revisited (GCI-R) (Versie 19 februari 2021). Hogeschool Leiden.
<https://www.hsleiden.nl/binaries/content/assets/hsl/lectoraten/residentiele>

Van der Steege, M. en Zoon, M. (2015). *Richtlijn Multiprobleemgezinnen voor jeugdhulp en jeugdbescherming*. NVO, BPSW en NIP.

Van der Valk, I. E., De Boer, G., Berghenengouwen, H., & Van der Veldt, M. C. (2020). De herziene richtlijn scheiding en problemen van jeugdigen. *Kinder en jeugdpsychotherapie*, 47(2), 22-45.

Van Esch, S. D. (2020). Is er een verband tussen gedragsinhibitie en sociale angst en de rol van hechting (Master's thesis).

Van IJzendoorn, M. & Bakermans-Kranenburg, M.(2010). Gehechtheid en trauma. Diagnostiek en behandeling voor de professional. Hogrefe.

Van Koppen, V., Bruggeman, M., Houston, R., & Harte, J. (2021). Kinderen als slachtoffer, getuige of dader van huiselijk geweld.

Van Montfoort, A. en Slot, W. (2013). *Werken met Verve. Handleiding voor de jeugdbescherming*. Hogeschool Leiden / VanMontfoort.

Van Rooijen, K. & Bartelink, C. (2010) *Gebruik van instrumenten in de praktijk*. Nederlands Jeugdinstituut.

Van Yperen, T. (2003). *Resultaten in de jeugdzorg: begrippen, maatstaven en methoden*. NIZW.

Verhagen, M., Feringa, D., & Spit, N. (2022). Vrouwen- en gezinsopvang: de klantreis als uitgangspunt voor integrale beleidsontwikkeling. Fontys.

Verhoeven, W. & Dijkstra, S. (2010). *Kinderen en kinderwerk in de vrouwenopvang. Een onderzoek naar kenmerken van kinderen en hun gezinnen, interventies en het handelen van professionals*. Avans Hogeschool.

Vink, R., de Wolff, M., Broerse, A. & Kamphuis, M. (2020). Richtlijn Kindermishandeling. Richtlijnen jeugdhulp en jeugdbescherming. Beroepsvereniging van Professionals in Sociaal Werk, Nederlands Instituut van Psychologen, Nederlandse vereniging van pedagogen en onderwijskundigen, Nederlands Jeugdinstituut.

Werkgroep Veilige Toekomst: Stichting Kinderpostzegels Nederland en Federatie Opvang. (2015). *Veilige Toekomst. Doen wat nodig is voor kinderen in de opvang*.

Williams, G., Tonmyr, L., Jack, S., Fallon, B. & MacMillan, H. (2011). Determinants of maltreatment substantiation in a sample of infants involved with the child welfare system. *Children and Youth Services Review*, 33, 1345-1353.

Wolf, J. (2017). *Krachtwerk, methodisch werken aan participatie en zelfregie*. Uitgeverij Coutinho.

Zoon, M. & Berg-le Clercq, T. (2013). *Wat werkt in multiprobleemgezinnen?* Nederlands Jeugdinstituut.

Samenwerking erkenningstraject

Het erkenningstraject wordt in samenwerking uitgevoerd door het Nederlands Jeugdinstituut (NJI), het RIVM Centrum Gezond Leven (CGL), het Kenniscentrum Sport & Beweging, Vilans, het Trimbos Instituut en MOVISIE. Door samen te werken aan het beoordelen van interventies volgens eenduidige criteria streven wij naar kwaliteitsverbetering in de betrokken werkvelden.

